گفتوگۆیەک لەگەڵ «د. یوسف سلامة»

سازدان و ئامادەکردنی: صلاح احمد

صلاح: لە ووتاری « تێڕامان لە چەمکی کۆتای» توانای کولتوری خۆرئاوای لەسەر ڕاگەیاندنی، کۆتایی. (کۆتایی مێژوو، کۆتایی فەلسەفە، کۆتایی ڕۆشنبیر... هتد) بە یەکێک لە بیشانەکانی زیندوێتی ئەو کولتورە داناوە، هەروەها بە بەڵگەی بارێزگاریکردنی ئەو کولتورەت زانیوە بە توانای خۆیەوە لەسەر نوێبوونەوەی بەردەوامە. هەروەها تێگەی «دیالیکتیکی ناوەکی» لەناو ڕۆشنبیریی خۆرئاوادا ئەخەیتەڕوو. لەکۆتایی ووتارەکەتدا ڕەخنە لە دید و هەڵوێستی لاساییگەرانەی ڕۆشنبیری عەرەب دەگرێت کە لەسەر بەنەفرەتکردنی خۆرئاوادا بەندە، هەروەها میهبەخشینێکی نەخۆشیئامێز بە ڕابووردوو. ئایا بەهۆی ئەم دیدە بابەتیەوە، هەست بە جۆرێک لە جیاوازی ئەگەر نەڵێم نامۆیی ناکەیت لەگەڵ هاوپیشەکانتا لە بیریاری عەرەب؟

د. یوسف: ڕۆشنبیر دەبێ خودان هەڵوێستی فیکریی ئاشکرا و تایبەت بێت و دەبێ ئەو هەڵوێستە بەر لە هەموو شتێک جێگای قەناعەتی خۆی بێت و بەم پێیەش دەبێت ئەم بەرپرسێتییە بە ڕەزامەندی و ئەگەر نەڵێم بەخۆشحاڵیشەوە لەئەستۆبگرێت، لەم ڕووەوە عادەتەن زۆر گوێ نادەم بەو دەرئەنجامەی کە لە هەڵوێستە فیکریی و سیاسییەکانم دەکەونەوە کە مەرج نییە هەمیشە دەرئەنجامی ئاسایی بن. لێرەوە بابەتی نامۆیی لە هەموو ساتێکدا شیاوە و نامۆبوونیش مەسەلەیەکی فیعلەن واقعییە، بەتایبەتی ئەگەر مرۆڤ ئەو هەڵوێستانە هەڵبژێرێ کە ئاسایی و باو نین. هەرچەندە لەڕاستیدا من پێم وا نییە هەڵوێستەکانم باو نەبن، بەڵکو لەو باوەڕەدام کە هەڵوێستەکانم ئاشکرا و ڕوون و ڕاستەقینەن و لێرەوە دەبنە هۆی زۆر پەرچەکرداری نێگەتیڤ لەلای هەندێ لە هاوپیشەکانم (تەنها هەندێکیان) هەروەها لەلای هەندێ لایەنی (دیسان تەنها هەندێکیان). وەلێ لە هەموو حاڵەتێکدا، تاوەکو ئێستا توانای ئەوەم ماوە کە جەخت لەسەر هەڵوێستەکانم بکەم و هەوڵم داوە بە ئەرکی خۆم هەڵسم وەکو کەسێک لەو ڕۆشنبیرانەی کە لە ناوچەکەدا دەژین و پێویستە لەسەریان کە پابەندبن بە ڕەوشەکانی ناوچەکەوە، بەڵام ڕەوشەکانی هەنوکە و ئایندە وەک ڕەوشەکانی ڕابووردوو. من بەشێک نیم لە ڕابووردوو هەروەها بیری من بەشێک نییە لە ڕابووردوو بەڵکو هەمیشە ڕووی لە ئایندەیە بەمەبەستی هەڵسانەوە بە ئێستا. ڕۆشنبیر بەم چەشنە دەتوانێت هەمیشە بەرزبێتەوە بۆ گەیشتن بە ئاستی ئایدیاکانی خۆی، و بگرە ئەمە ئەرکی ئەخلاقیی ڕۆشنبیرە. و دەبێ کەم گوێ بدات بەڵکو زۆر کەم گوێ بدات بەو پەرچەکردارانەی کە لە پلەی گووتن

و گووتاری خۆیەوە دێنەئاراوە، لەبەرئەوەی کاتێک گوتارێک دادەمەزرێنێ یا گووتەیەک ڕادەگەیەنێ، ئامانجی ئەو ڕاستییە و ڕاستییش دەبێ ڕێزی لێبگیرێ لەلایەن بێژەرەکەیەوە بە پلەی یەکەم و لەلایەن بیستەرەکەیەوە بە پلەی دووەم.

صلاح: بەڕای تۆ کارابوونی زیاتری جیهانگیریی و شۆڕشی زانیاری و پەیوەندی دەبێتە هۆی بڵاوبوونەوەی زووتری هۆشیاریی دیموکراتی لەنێو گەلانی دواکەوتووی جیهانی سێیەمدا. ئایا ئەمەش لەلایەکی دیکەوە توانستێکی باش فەراهەم دەکات بۆ ئەوەی گەلانی چەوساوە و سەرکوتکراو و گۆشەگیرکراو لە زەمەنێکی کورتتردا ئەو گۆشەگیرییە تێکشکێنن کە ڕژێمە سیاسیە دواکەوتوو و سەرکوتکەرەکانیان سەپاندویانە بەسەریاندا؟

د. یوسف: هەموو دیاردەیەک لە جیهاندا و لە مێژوودا دوو دیوی هەیە دیوێکی پۆزەتیڤ و دیوێکی نێگێتیڤ، و هەردوو دیوی هەر دیاردەیەک دەوەستێتە سەر شێوەی تێگەیشتنمان لەو دیاردەیە و جۆری بەکارهێنانی توخمە سەرەکییەکانی ئەو دیاردەیە. بەڵام ئەوەی کە دەبێت زۆر بەشێنەیی لەسەری بوەستین ئەو پرسیارەیە کە ئایا دیاردەیەکی دیاریکراو تا چەند دیاردەیەکی بابەتییە. یا دیادەیەکی خودییە و بێنرخە. ئەگەر دیاردەکە بابەتی بێت دەبێت مامەڵەیەکی بابەتی لەتەکدا بکەین، واتا سەرەتا دان بە بوونی دیاردەکەدا بنێین و باوەڕی پێبهێنین، پاشان پێویستە گرنگترین شێوازی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو دیاردەیەدا ئاشکرابکەین وە لەڕێگەی ئەو مامەڵەکردنەوە چاکترین دەرئەنجامی مومکین وەدەستتبهێنین.

بە بۆچونی من جیهانگیریی دیاردەیەکی بابەتییە کەس بۆی نییە پشتگوێی بخات یان فەرامۆشی بکات یان پێیوابێت کە دەتوانێت خۆی لێلادا جیهانگیریی واقعێکی ڕاستەقینەیە لە هیچ حالەتێکدا ناکرێ فەرامۆشبکرێت یان بازی بەرا بدرێت یان وا بزانرێت کە نییە. لێرەوە هەڵمەتی توند دەکرێتە سەر جیهانگیری لەلایەن ئەو سیستەمانەو کە پێیان وایە جیهانگیریی تەنها بۆ ڕیساکردن و کۆلۆنیالکردن و کۆنترۆڵکردنی گەلان هاتووەتە ئاراوە. ئەم بۆچوونە بەشێوەیەکی هەندیی (جزئی) ڕاستە، بەو مانایەی کە جیهانگیریی بەردەوام بوون و قوڵکردنەوەی دیاردەی سەرمایەدارییە. بەڵام دیاردەی سەرمایەداری هەر لە دروستبوونێوە لە سەدەی پازدە و شازدەوە، مامەڵەی لەگەڵ کرا هەروەها مامەڵەی لەتەک پەرەسەندندنەکانیدا کرا هەتا گۆڕا بۆ ئیمپریالیزم. ئێستاش کە سەرمایەداری لەسەر وێنە جیهانگیرییەکەیەتی دەبێ مامەڵەی لەگەڵدا بکەین، بۆ؟ چونکە جگە لە مامەڵەکردن لەگەڵیا وەکو خۆی هیچ ڕێگەیەکی دیکەمان لەبەردەما نییە. ئەوەی کە تازەیە لەم دیاردەیەدا بڕی ئەو زانیارییانە و هەڵڕژانی ئەو مەعریفەیەیە کە فەراهەمی دەکات. لێرەوە پێویستە لەو گۆشانەوە بڕوانینە جیهانگیریی کە بۆ ئێمەی دانیشتوانی جیهانی سێهەم دەستکەوت و

قازانجی هەیە، ئەمەش لەڕێگەی چاک بەکاربردنماندا بۆ جیهانگیریی و لەڕێگەی توانستمانەوە لە ڕەفتارکردن لەتەکیا. ڕەنگە هەندێ کەس بڵێن لایەنی لاواز ناتوانێت دیاردەی جیهانگیریی بخاتە بەرژەوەندی خۆیەوە. ئەم بۆچونە بەتەواوی هەڵەیە، لەبەرئەوەی لاواز ئەگەر بەچاکیی دیاردەکەت شیکردەوە و بە ووردی شوێنگەی خۆی دیاریکرد ڕەنگە بتوانێت بیخاتە خزمەتی خۆیەوە، یان لانی کەم زیانەکانی کەمبکاتەوە. لێرەوە جیهانگیریی بە لایەنە زانیاریی (المعلوماتیة) و مەعریفی و کولتورییەکانیەوە و بە توانستێوە بۆ گواستنەوەی زانیاری و هەڵڕشتنی ئامرازی زانستیی هەلێکی لەبار دەستەبەردەکات بۆ ڕیسواکردنی هەموو شێوازەکانی دیسپۆزیزم (الاستبداد) و ئەو شێوازە نادیموکراتیانەی کە لە جیهانی سێیەمدا پیادەدەکرێت و ڕەنگە هەندێ جار لە جیهانی یەکەمیشدا پیادەبکرێت، هەر لەو کارە ترسناکانەی کە لە دژی خەڵکی بێگوناھ بەڕێوەدەبرێن تا ئەو کارانەی کە هەندێ جار لە دژی گەلانیش بەڕێوەدەبرێن. ئەم هەڵڕژانە ئازادە یان نیمچە ئازادەی زانیاری بنکەیەک لە ئامرازی زانستیی دەستەبەردەکات نەک تەنها بۆ کەسی پسپۆر بەڵکو بۆ مرۆڤی ئاساییش، ئەو مرۆڤەی کە ژیانی هاووڵاتی ئاسایی دەگوزەرێنێ، ئیدی ئەم مرۆڤە چاویکرایەوە لەبەرانبەر هەموو ئەو ڕووداوانەی کە ڕوودەدەن لە جیهاندا. ئەم بنکەی ئامرازە زانستییانەی کە ئیدی دەکرێت فەراهەمبکرێت بۆ هاووڵاتی ئاسایی، هاووڵاتیانی جیهانی سێ یەکەمین سودمەندن لێی و تیایشیاندا هاووڵاتی عەرەب. پێشتر کەم شتمان دەزانی لەسەر ئەوەی کە لەووڵاتەکانماندا ڕوودەدات و لەسەر ئەوەی کە حکومەتەکانمان پێمان دەکەن، بەڵام ئێستا لەڕێگەی ئەم دیاردە نوێیە، واتا دیاردەی جیهانگیریی میدیایی و کولتوریی، وامانلێهات زۆر لەو شتانە بزانین کە پێمان دەکرێت و بەسەرماندا دێت. لێرەوە ڕەنگە ئەم مەعریفەیەی کە بۆ هاووڵاتی ئاسایی یان هاووڵاتیانی ئاسایی بەدیدێن ببێت بە بنکەیەک لە بنکەکانی بەرگری، و بکرێت دەستی بدرێتی بەڕووی سیستەمەوە سەمکارەکاندا هەڵکێشرێ. واتا مەعریفە چەشنێک لە هێز دەستەبەردەکات بۆ مرۆڤ. لەڕاستیدا سیستەمە ستەمکارەکان پشت ئەستور بوون بە قەبارەی زانیارییەکان و بە هێزێکی نابیناکەر و لەلایەکی دیکەشەوە جیهانگیریی زانیاریگەلێکی زۆری خستە بەردەستی هاووڵاتی ئاسایی، و توانستی پەیوەندیکردن بە دەزگا میدیاییەکانەوە و توانستی و تێکگەیشتنی ڕۆشنبیریی بۆ فەراهەمکرد. هەموو ئەم گۆڕانانە بنکەیەکی سەرەکی دەستەبەردەکەن بۆ هاووڵاتی ئاسایی کە دەتوانێت لێوەی بدوێت و گفتوگۆ لەگەڵ ئەو دەزگایانەدا بکات کە حوکمی دەکەن قسە لەسەر ئەو شێوازە ڕەفتارانە بکات کە پیادەی دەکەن. گومانی تێدا نییە کە هاووڵاتی لە زۆربەی ووڵاتانی جیهانی سێیەمدا هێشتا نەگەیشتووە بەو ئاستەی کە بتوانێت گفتوگۆی حکومەتەکەی بکات و ئەو شتانە ڕەتکاتەوە کە حکومەتەکەی پێیان هەڵدەسێت. بەڵام حکومەتەکان ئێستا دەزانن کە تا چ ئەندازەیەکی فراوان زانیاری دەستەبەر بووە بۆ هاووڵاتی. ئەو هاووڵاتییەی ملکەچی هەموو

شێوازەکانی دیسپۆتیزم و سەرکوتکردن کراوە. ئەو سەرکوتکراوە، هەر لەبەرئەوەشە ئەو حکومەتانە ناچاربوون کە بچنە ژێر باری جۆرێک لە دیالۆگی خودییەوە، کە لەڕێگەیەوە هەوڵدەدەن هەندێک مشتیان شلبکەن یا لە مشتێکی ئاسنییەوە بیکەن بە مشتێکی ئاوریشمین. ڕاستە دواجار ناوەڕۆک هەر یەکە، وەلێ ئەمە جۆرێکە لە دانپیاهێنانی ئەو حکومەتانە بەوەی کە بەڕێگای ڕاستدا ناڕۆن و هەروەها دانپیاهێنانە بەوەدا کە نوێنەری هاوولاتی نین. بۆیە ئەو جۆرە حکومەتە وا پیشاندەدات کە لە مشتیا مشتێک ئاوریشم هەیە نەک مشتێکی ئاسن.

صلاح: وەکو بەشێک لە «دەمارگیریی دژەخۆرئاوایی» زۆر دەنگ هەیە بانگەشەی دامەزراندنی هەندێ چەمکی سەیر دەکەن وەکو «جاڕنامەیەکی ئیسلامی بۆ مافی مرۆڤ» ، «دیموکراتییەتی ئیسلامی» و... هتد. بە بۆچونی تۆ کارایی مێژوویی ئەم ڕەوتانە تا چەندە؟

د. یوسف: مافی مرۆڤ یەک شتە لە هەر شوێنێک بێت، چی لە جیهانی عەرەبی بێت یا لە جیهانی سێیەم یا لە جیهانی ئەمریکی... هتد. هەر باسێک مافی مرۆڤ دابەشبکات بۆ جاڕنامەی ئیسلامی مافی مرۆڤ و جاڕنامەی عەرەبی مافی مرۆڤ، هەوڵێکە بۆ لاوازکردنی خودی پرنسیپی مافی مرۆڤ و هەوڵدانە بۆ بازدان بەسەریا و خۆلادان لێی و فەرامۆشکردنی، و هەروەها چەواشەکردن و خەریککردنی خەڵکیی بە پێچ و پەنای لاووکییەوە، تا ڕوو لە پنتی ڕووداوەکان نەکەن کە داواکردنی ئەکتیڤکردنی مافی مرۆڤە لە ژیانی هاوولاتی و ژیانی کۆمەڵدا. لێرەوە پێموایە ئەم چەمکانە زۆرکات بریتین لە هەندێ فێڵ بۆ بازدان بەسەر چەمکە سەرەکییەکە و ڕەوشە سەرەکییەکەدا، کە نائامادەگی مافی مرۆڤە لە ژیانی هاوولاتی عەرەبیدا، و لەجیاتی داواکردنی مافی مرۆڤ مەسەلەکە دەگواسترێتەوە بۆ گفتوگۆکردن لەسەرئەوەی:
چ چەشنێک لە مافی مرۆڤ دەخوازن، ئیسلامی، عەرەبی، کوردی... لەکاتێکدا کە خوازراو یەک شتە: مافی مرۆڤ.

لەبەرئەوە لەڕاستیدا مەرج نییە ئەم چەمکە زیادکراوانە گوزارشت لە ڕق و کینە بکەن لەدژی خۆرئاوا، بەڵکو بەشێوەیەکی بنەڕەتی و بەدیاریکراوی بریتین لە هەندێ فێڵ بۆ چەواشەکردنی هاوولاتی و وونکردنی ناوەڕۆکی ڕەوشەکە کە مافی مرۆڤە، بۆیە لەجیاتی ئەوەی داوای بەرجەستەکردنی مافی مرۆڤ بکرێت، هەندێ گفتوگۆی بێبەها سازدەکرێت لەسەر ئەوەی چ جۆرێک لە مافی مرۆڤمان دەوێت، دواجاریش چەمکە سەرەکییەکەی مافی مرۆڤ کارایی خۆی لەدەستدەدات، چاکتر وایە هەوڵەکانمان ئاراستەی ڕەوشە سەرەکییەکە بکەین و بیر لەو ڕێگە و ئامرازانە بکەینەوە کە نزیکترمان دەخەنەوە لە دەستەبەربوونی مافی مرۆڤ بۆ زۆرترین ژمارەی هاوولاتیان.

صەلاح: لەسەر هەردوو ئاستی ڕۆشنبیری و سیاسیی عەرەبیی گوتارێکی گشتگیر هەیە بۆ بەرگریکردن و پارێزگاریکردنی «خاک»، «کولتور»، «سەرداریتی»، «یەکێتی»، «ئابڕوی نەتەوەیی» و... هتد. گوتارێک کە پڕچەکە بە دروشمگەلێک بۆ بەرگرییکردن لە هەموو شتێک جگە لە مرۆڤ، با هاوولاتی، وەکو ئەوەی گرنگیی مرۆڤ دوایین شت بێ، و هەمیشە مرۆڤ لەپێناو شتی دیکەدا و هیچ لەپێناو مرۆڤدا.
لە گوتاری ڕۆشنبیریی خۆرئاواییدا بەتەواوی پێچەوانەی ئەمە دەبینین و هەروەها لە پرنسیپەکانی سیاسەتە خۆرئاواییەکاندا بەرانبەر بە هاوولاتی، و لەو بنەمایانەدا کە دەوڵەتی نوێی لەسەر دروست بووە لە خۆرئاوا کە بەر لە هەموو شتێک مرۆڤ و ئازادییە تاکەکەسییەکان و مافەکان پیرۆزدەکات.

د. یوسف: دوو کولتور یان دوو هەڵوێستی جیاواز هەیە بەرانبەر بە جیهان و بە سروشت کە مرۆڤ بەدرێژایی مێژوو گەڵاڵەی کردون. و دواجاریش دوو هەڵوێستە بەرانبەر بە خۆی.
هەڵوێستی یەکەم هەڵوێستی کولتوری خۆرهەڵاتە کە لە چین و هند و فارسەوە دەستپێدەکات و درێژدەبێتەوە تا دەگاتە کولتوری ئیسلامی بە هەموو پێچ و پەنا و چەشنەکانیەوە. هەڵوێستی دووەمیش خۆرئاواییە کە لە یۆنانەوە دەستپێدەکات و درێژدەبێتەوە تا کولتوری خۆرئاوایی ئەوروپیی لە سەدەکانی دواییدا و کولتوری ئەمریکی لە ئێستادا، چاکتر وایە بە هەمووی بڵێین کولتوری خۆرئاوا. لەڕاستیدا ئەم دوو هەڵوێستە زۆر جودا و جیاوازن. ئینسانی خۆرهەڵاتی هەمیشە وەکو کۆمەڵێ نهێنی و کۆمەڵێ توخمی ترسناک ڕوانیویەتیە سروشت، بۆیە لەجیاتی ئەوەی بیبڕێ و ڕێساکانی ناس بکات، خۆی لێلادا و لێیهەڵهات و بەجێیهێشت ئیدی بەم شێوەیە پەیوەندی مرۆڤی خۆرهەڵاتیی بە سروشتەوە بە جۆرێکی نێگێتیڤانە فۆرمالیزە بوو. مرۆڤی خۆرهەڵاتیی بەم دیدە لە سروشتی ڕوانی و نەیتوانی لە ڕێساکانی تێبگات و نهێنییەکانی ئاشکرابکات بۆیە وایپێباشبوو کە دەستبەرداری سروشت بێ و لێیگەڕێ، دواجاریش بڵندگەیی و بەرزبوونەوەی بەسەر سروشتدا هەڵبژارد و هاوکاتیش فەرامۆشکردنی سروشت و بەجێهێشتنی وەکو خۆی. تاکەشتێک کە پێیهەڵسا دابڕانی خۆی بوو لەو جیهانەی کە دەبوایە تێیدا بژی واتا سروشت. ئیتر پەیوەندی مرۆڤ بە سروشتەوە لەسەر ترس و نەزانین مایەوە، ئەم دیدەش سەراپاگیری کۆمەڵگابوو، هەر ئاوهاش کۆمەڵگا بەبێ لێکۆڵینەوەی زانستی مرۆڤی خۆرهەڵاتی مایەوە.
ئیدی سروشت و گۆمەڵگا بوون بە کۆمەڵێ نهێنی، چونکە مرۆڤی خۆرهەڵاتی هەوڵی نەدا پەنهان و هێماکانیان شیبکاتەوە، بەڵکو بەسەر جیهاندا فڕی و بەدیدارگەیشتن و تواندنەوەو یەکبوونی لەگەڵ ڕەهاو خواوەندا هەڵبژارد.
ڕەنگە هێورترین و نەرمونیانترین جیاوازی و کارتکردن کە مرۆڤی خۆرهەڵاتی پێیهەستابێت، جیاکردنەوەو لێکدابڕانی هەردوو جیهان بێت. ئەم جیهانەو جیهانی ئاخیرەت. بۆیە لە زۆربەی نەریتە

خۆرهەڵاتیەکاندا ئاخیرەت وەها خویابوو کە بەرامبەرو پارسەنگە بۆ جیهانەکەی دیکە کە خۆرهەڵاتییە سەرەتاییەکان لە هند و چین وەکو جیهانگەلێکی پەڕگیر سەیریانکردن، دواجار زۆربەی ڕەوشەکان دواخران، ئیدی نە لێکۆڵرانەوەو نە گفتوگۆکران و نەخرانە بەر ڕووبەڕووبوونەوەش، بەو پێیەی کە ڕۆژێک هەیە بۆ قیامەت کە تیایدا حوکمی ڕاست و ڕەها بەسەر شتەکاندا دەدرێن، لە کاتێکدا کە حوکمەکان لەم دنیا لەسەر مەزەندەو گومان بەندن. ئەم هەڵوێستە وای لە مرۆڤ کرد کە لەبەردەم جیهان و سروشتدا لاوازبێت، مرۆڤی خۆرهەڵاتی بەدامەزراندنی کۆپێکهاتێک لە ئایدیای پیرۆز پارسەنگی ئەو لاوازییەی خۆی دایەوە لە بەرامبەر جیهان و لە بەرامبەر سروشتدا. ئەو کۆپێکهاتەش پتر ڕەوایەتی هەڵهاتن و ڕووبەڕووبوونەوەی پێبەخشی.

بەڵام لە کلتوری خۆرئاوادا، هەر لە کلتووری یۆنانیەوە خوویەکی عەقڵانی سەرداربوو. بێگوومان هەندێ خووی پەراوێزگیری و ناعەقڵانیش لەو کلتوورەدا دەرکەوت، وەلێ لە پەراوێزدا مایەوە. لە کلتووری یۆناندا خوویەکی عەقڵانی سەردەست بوو کە ڕێگەی بە فەیلەسووفانی یۆنانی دا کە جیهان بکەن بە بابەتێک بۆ بیرو عەقڵیان، دواتریش ڕووبەڕووی جیهان و سروشت بوونەوەو هەوڵیانداکە نهێنیەکانیان ناسبکەن، سەرکەوتووش بوون لە وەدەستهێنانی چەندین ڕاستیدا. لەگەڵ سەردەمی نوێدا ئەم ئاڕاستگەیە گەیشتە لووتکە، کاتێک کە فەلسەفەی خۆرئاوایی هەر لە دیکارتەوە جەختی لەسەر ئەوە کرد کە مرۆڤ پنتی جیهانە. ئیدی واتای گرنگی نوێگەری لەوەدا کۆبۆوە کە: مرۆڤ پنتی جیهانە، بەم شێوەیە لە دەرەوەی خودی مرۆڤ بوو بە دەستپێک و پانتایی جیهان، لێرەشەوە خۆرهەڵاتی و خۆرئاواییەکان لە بینینیاندا بۆ مرۆڤ لێکدابڕان. ئەو بینینەی کە تائێرە هەوڵمدا جیاوازی گەورەی هەردوو هەڵوێستەکە لەبەرامبەریدا ڕوونبکەمەوە. لێرەوە مرۆڤ لە کلتووری خۆرهەڵاتیدا کەمبایەختربوو لەبەردەم سروشت و کۆمەڵگادا، دواجاریش مرۆڤ بوو بە ساتەوختێکی وێڵ یان گەردیلەیەکی سەرگەردان لەبەردەم ئەو هێزانەدا کە ناتوانێ کۆنترۆڵیان بکات و زاڵبێت بەسەریاندا، ئەو هێزانەش هێزەکانی سروشت و هێزەکانی کۆمەڵگان واتا ئەو هێزە سیاسیانەی کۆمەڵگا کە حوکمی مرۆڤ دەکەن و کۆنترۆڵی دەکەن و دەیچەوسێننەوەو دەیبەزێنن بەبێ ئەوەی بتوانن ڕووبەڕوویان بێتەوە.

مرۆڤ لەم ستراکتوورە کلتووریەدا شوێنگەیەکی پەڕاگەندەی گرت لە کاتێکدا مرۆڤ لە کلتووری خۆرئاوایدا بەو پێیەی بوو بە پنتی جیهان و بەدیاریکراویش لەسەردەمی نوێگەرییەوە واتا لەسەردەمی هەڤدەوە، بەو پێیە بوو بە خاڵی سەرەتاو کۆتایی.

ئیدی لە کلتوورو سیاسەتی خۆرئاواییدا خویابوونێکی بەرچاو بۆ مرۆڤ چێ بوو، وە ڕێز لە مافەکانی گیرا. بەڵام لە کلتوورەکانی ئێمەداو لە سیاسەتەکانی ئێمەدا ڕێز لە مافەکانی مرۆڤ نەگیرا، نا لە هیچ دۆخێکدا مەفەکانی مرۆڤ لەبەرچاو نەگیرا.

بەڵام ئەمە ڕێگای ئەوەمان لێناگرێت کە بڵێین خۆرئاواییەکان هێندەی وەکو مافی مرۆڤی خۆرئاوایی سەیری مافی مرۆڤیان کرد هێندە وەکو مافی مرۆڤ بەگشتی سەیریان نەکرد. ئەمەش دیاردەگەلێکمان بۆ ڕاڤەدەکات کە نەتەوە خۆرئاواییەکان پێیاندا چوون، وەکو کۆلۆنیالیزم و تالانکردنی سەروەت و سامان و بەرووبوومی گەلان و ...هتد. بەڵام بێگومان زۆر ڕۆشنبیریی خۆرئاوایی هەیە کە بەچاوی یەکسانی دەڕواننە مرۆڤ. سیاسەتمەدارانی خۆرئاوا ئەو چەمکەیان پەرتکرد، بەجۆرێک کە لە خزمەتی بەرژەوەندی خۆیاندابێت و مافی مرۆڤیان بە مافی مرۆڤی خۆرئاوایی بینی و مافی مرۆڤی غەیرە خۆرئاواییان فەرامۆشکرد.

بەڵام کولتووری خۆرئاوا لە هێڵە سەرەکییەکانیدا پابەند دەبێ بەمافی مرۆڤەوە وەکو مرۆڤ، جا ئەو مرۆڤە خۆرئاوایی بێ یان نا. لێرەوە کلتوور بە شێوەیەک بنەڕەتی بۆ ئێمە گرنگە چونکە سەرچاوەی سەرەکی بیرو بەهایە.

صلاح: لە کتێبی «ئیسلام و بیری یۆتۆپی» دا پرسیارێک لەسەر ئەگەری هەڵسانەوەی ژیاری ئیسلامی و دووبارە ژیانەوەی دەوروژێنیت؛ وە وەڵامەکە تا ڕادەیەک بە کراوەیی جێدێڵیت (هەندێکیش بەلای «بەڵێ»دا دایدەشکێنیتەوە)

بەڵام لە ووتاری «ڕەخنە لە پۆستمۆدێرنیزم - ژیاری لە نێوان دیالۆگ و ململانێدا لەسەردەمی پۆستمۆدێرنیزمدا» دەڵێی: [لەسەر هەر کۆنسێپتێک تونها یەک ژیاری هەڵدەچنرێت، ئەگەر ئەو کنسێپتە لاوازبوو یان مرد ئەوا هەرگیز لەسەر وێنە جەوهەریی و بنەڕەتییەکەی ژیانی ناکرێتەوە بەبەردا]. ئایا ئەوەی کە لە ووتارەکەتدا گوتووتە ڕای ئێستاشتە؟

د. یوسف: سەرەتا کتێبەکەم «ئیسلام و بیری یۆتۆپی» لە ساڵی ١٩٨٩ لە چاپی یەکەمدا دەرکەوت و پێشتریش بە زمانی ئینگلیزی لە لێکۆڵینەوەیەکی چەند کەسیدا لە زانکۆی تۆکیۆی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان چاپکرابوو، (UN UNIVERSTY OF TOK). ئەو هەڵوێستەی ووتارەکەش «ژیاری لە نێوان دیالۆگ و ململانێ لەسەردەمی پاشنوێگەریدا» یەکەمجار لە کتێبخانەی ئەلئەسەد بە سیمینار پێشکەشمکرد و دواتر لە گۆڤاری «اداب» لە دەوروبەری ساڵی ١٩٩٨ بڵاوکرایەوە. هەردوو هەڵوێستەکە واتا ئەوەی کتێبەکەو ووتارەکە هاوشێوەن. لەبەر ئەوەی ئەگەر بگەڕێیتەوە سەر کتێبەکە دیسان دەبینی من باسی (کۆنسێپتی ژیاری - الفکرە الحضاریە) دەکەم، باسی ئەوە دەکەم کە هەر ژیارییەک کۆنسێپتێکی خۆی هەیە، بەم پێیە ناکرێت یەک کۆنسێپت جگە لەیەک ژیاری بەرهەمبێنێت. ڕەنگە لە ووتارەکەدا لەڕووترو ڕادیکاڵتر و سوورتربووبم، واتا لە سیمینارەکەو لە لێکۆڵینەوەکەدا لە گۆڤاری «اداب»دا بڵاوکرایەوە.

بەنیسبەت ڕای ئێستاشمەوە: هەر لە نامەی دکتۆراکەمەوە لە ساڵی ١٩٨٥وە تا ئەمڕۆ بۆچوونم وەکو خۆیەتی بەبێ گۆڕان، ئەوەی بەسەریا هاتووە تەنها قوڵبوونەوەی زیاتر. ڕاکەشم ئەوەیە کە هەر ژیارییەک کۆنسێپتێکی هەیە کە لەسەری دروستدەبێت، ئەگەر ئەو کۆنسێپتە مرد یان لاوازبوو، ئەوا مەحاڵە ئەو ژیارییە ببوژێنرێتەوەو دووبارە بخرێتەوە سەرپێ. واتا من پێمـوایە کە عەرەب و ئیسلامەکان دەبێ بەچەشنێکی نوێ بیربکەنەوە و دەبێ کۆنسێپتێکی نوێ بەرهەمبهێنن لە بری ئەوەی بیر لە ژیانەوەی ئەوە بکەنەوە کە مردووە، و کاتی پێوە بکوژن.

ئەوەی مرد ناگەڕێتەوە، ئەوەشی کە بو نابێتەوە. وەکو دەزانیت زۆر پارتی ناسیۆنالیستی هەیە کە ئایدۆلۆژیەتی بنەڕەتی خۆی لەسەر ئایدیای ژیانەوە دروستکردووە. بۆ نموونە پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیستی و بزوتنەوە نەتەوەپەرستە عەرەبەکان، هەروەها ناسریەکان؛ بەگشت وێنەو ڕەنگە ئایدۆلۆژییەکانیانەوە. هەموو وایدەبینن کە گەایە دەکرێ ژیاریی عەرەبی ئیسلامی دووبارە بژیەنرێتەوە.

منیش دەڵێم ئەمە کات بەفیرۆدانە، ئەوەی پێویستە پێیهەستێن بیرکردنەوەیەکی ڕیشەییە، لە کوێوە دەست بەم بیرکردنەوەیە بکەین؟ لەسەردەمەوە.. لە ساتەوەختی هەنووکەوە تا لەلامان ڕوونبێت کە پێویستە چیبکەین بۆ دۆزینەوەی چارەسەر بۆ ئەو کێشانەی کە ڕووبەڕوومان وەستاونەتەوە. بەڵام ئەگەر بەردەوامبین لەسەر وەرگرتن و داپچڕانی چارەسەری کۆن بۆ کێشەکانی ئێستا ئەوا لەسەر ئەم لاوازیی و بەزین و دۆڕانەی خۆمان دەمێنینەوە. ئومێدم زۆرە کە ژمارەیەکی زیتر لە بیریاران ساتەوەختی ئێستا بکەن بە خاڵی لێوە دەرچوون بۆ ئایدیاکانیان و بیکەن بەسەرەتایەکی نوێ بۆ هەوڵەکانیان.

بەیرکردنەوە لە ئایندە نەبێت هەڵسانەوەی «ئێستا» مومکین نییە. بەیرکردنەوەش لە ڕابردوو هیچ ناکەین جگە لەوەی لەمەودای نێوان خۆمان و ئێستادا گرفت دەخەینە سەر گرفت و بەربەست دەخەینە سەر بەربەست، چونکە هەر چارەسەرێک کە لە ڕابردووەوە وەریدەگرین دەمانگێڕێتەوە بۆ ڕابردوو دوورمان دەخاتەوە لە ئێستا.. لە کاتێکدا ئەوەی کە پێویستە لەسەرمان ڕۆچوونە بۆ ناواخنی ئێستاو چوونە بەناو ساتەوەختی هەنووکە، لە پێناو ڕووکردنە ئایندە.

صلاح: فەلسەفە بەپێی «دۆلۆز» ئەو کایە مەعریفییەیە کە لەسەر دروستکردن و ڕاهێنانی «چەمک» وەستاوە. لەم کۆیەشەوە؛ ئایا شتێک هەیە ناوی فەلسەفەی عەرەبی هاوچەخ بێت؟

د. یوسف: لەوانەیە فەلسەفەیەکی عەرەبی هاوچەرخ، بەمانای ووردی ووشەکە و بەمانای بوونی تیۆری گشتگیر و ڕێکبەن کە وەڵامی بۆ ئەو کێشانە یا زۆربەی ئەو کێشانە هەبێت کە پەیوەندیان بە گەردوون و مرۆڤەوە هەیە، لەئارادا نەبێت. بەڵام ئەوەی کە گومانی تێدانییە ئەوەیە کە هەندێ هەوڵی

فەلسەفی پڕ بایەخ هەیە کە بەرکاری هەندێ بیریارو هەندێ مامۆستا و هەندێ لەو کەسانەیە کە بەشێوەیەکی گشتی لە کایەی فەلسەفەدا کاردەکەن.
پێدەچێ هەندێ لەم هەوڵانە هەوڵی تاکو دیارو پێشکەوتووبن. واتا لەوانەیە بکرێت هەندێ لەم هەوڵانە وەها وەسف بکرێن کە چەمکی نوێ وەبەرهەمدێنن، ئەم وەبەرهەمهێنانی چەمکانە ئەگەر بەردەوامبێت و درێژەی هەبێت و دۆخی گونجاوی وای بۆ دابینبکرێت کە یارمەتی بدات و قایمی بکات، ئەوا من لەو باوەڕەدام کە هەڵوێستی فەلسەفی نوێ، دیدگای فەلسەفی نوێ بۆ مرۆڤ و بۆ جیهان وەبەرهەم دێت. بەڵام ئەگەر ئازادی بیرو ئازادی فەیلەسوف، چەسپاو نەبێت ئاستەمە فەلسەفە بوونی هەبێت. ئەمەش ناگەڕێتەوە بۆ عەرەب یان غەیری عەرەب بەڵکو بۆ ئەو ستراکتۆرە سیاسی و کۆمەڵایەتیە دەگەڕێتەوە کە فەیلەسوف یا فەلسەفکار لەگەڵیدا دەژی. بەگوزارشتێکی دی کاتێک کە لە یۆنانی کۆندا ئازادی عەقڵی مافێکی بێسنوور فەراهەمبوو بۆ دیالۆگ و گفتووگۆ، فەیلەسوفی مەزن پەیدابوو، ئەم فەیلەسوفە مەزنانە کۆمەڵێ چەمکی زۆریان بە مرۆڤایەتی بەخشی کە تا ئەمڕۆش بەکاریاندێنین. هەروەها لەسەرەتای سەدەی هەڤدەوە کاتێک بە ئێجگاری سەدەکانی ناوەڕاست کۆتایی هات، وە دوای تێپەڕینی ئەوروپا بەسەردەمی ڕێنیسانس و سەردەمی ڕۆشنگەری، برێکی وا لە ئازادی و دیموکراتی هاتە ئاراوە، یان با بڵێین عەقڵ توانی ئەو برە لە ئازادی و دیموکراتی بۆ خۆی وەدەستبێنێ لە ئاکامی دوو سەدە لە ململانێ لەگەڵ دەستەڵاتی کڵێسایی و دەستەڵاتی سیاسی کاتێک ئەو ئاستە لە دیموکراتیەت فەراهەم بوو، عەقڵ توانی چەمکگەلێکی فەلسەفی وەبەرهەمبێنێ.
ئەوەی لەبەردەمماندا دەبێتە ڕێگر بۆ وەبەرهەمهێنانی چەمکی فەلسەفی و تیۆری فەلسەفی، چەندەها کێشەیە، لەوانە نەبوونی دیموکراتیەت و کەماسی لە ئازادیدا و نەبوونی ئازادی ئەکادیمی لە زانکۆکاندا. بەڵام دواجار ئەو دواکەوتوویەی کە باڵی بەسەر سیاسەت و کۆمەڵناسی و ئابووریدا کێشاوە گەورەترین و سەرەکیترین بنکەیە بۆ تێکڕای نەخۆشی و درمەکان لێرەوە پێدەچێ ململانێمان لەگەڵ دواکەوتندا بەشێوە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکەیەوە، ئەو دەروازەیە بێ کە توانای ئەوەمان پێدەبەخشێ کە ڕۆژێ لە ڕۆژان بیرێکی فەلسەفی وا وەبەرهەمبێنین کە برێکی باش داهێنانی تیابێت.

صلاح: «رینان» نکولی لە بوونی فەلسەفەی عەرەبی دەکات و دەڵێ ئەوەی پێیدەگوترێت فەلسەفەی عەرەبی لە بنەڕەتدا بەرهەمی بلیمەتیی هیندۆئەورووپییە، کە بەشداری لە ژیاری ئیسلامیدا کرد، تەنها ئەوەندەیە ئەو فەلسەفەیە بە زمانی عەرەبی نووسراواتەوە.
هەروەها دەڵێت ئەو فەلسەفەیە لە بەشە دوورەکانی ئیمپراتۆریەتی ئیسلامی و دوور لە دوورگەی عەرەبی گەشەیکردووە. لە شوێنی وەکو بخارا و سەمەرقەند و ئیسپانیا.

ئایا فلسەفە ناکۆکە لەگەڵ ڕۆحی ژیاری ئیسلامیی و جوگرافیا خۆرهەڵاتیەکەی؟ بەپێی جۆرج طرابیشی «امین و بدوی و جابری» ئەم بۆچوونەیان هەیە.

دەمەوێ دوورکەومەوە لە باسکردن و وێناکردنی پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ لە نێوان فەلسەفەو ئیسلام و فەلسەفەو مەسیحیەتدا بە هەردوو دیوی پۆزەتیڤ و نەگەتیڤیەوە. دەمەوێ پرسیارەکە بە شێوەیەکی جیاواز بخەمەڕوو: ئایا ئەو شتەی کە ئاینی ئیسلامی کرد بە ئاینێکی سەرکوتکەر، هەمان ئەو شتەیە کە لێنەگەڕا پەراوێزێک بۆ هەناسەدانی فەلسەفە بهێنێتەوە، لە ژیاری ئیسلامیدا؟ ئایا ئەو شتەی کە ئاینی مەسیحی پارست لە داخران و سەرکوتگەریّتی «دیسپۆتیزم – ئیستبدادیەت» هەمان ئەو شتەیە کە ئەو زەوییە بەپیتەی بۆ فەلسەفە فەراهەمکرد تا گەشەبکات؟
مەبەستم لەو شتە: ستراکتۆری مێژوویی – عەقلّی کەسی خۆرئاواییە، بەدواییەکدا.
هیگڵ لە کتێبی «فەلسەفەی مێژوو»دا دەڵێ: «خۆرهەڵاتیەکان نەگەیشتنە ئەوەی کە ڕۆح – یان مرۆڤ وەکو ئەوەی کە مرۆڤە – ئازادە ...» سەرکێشی و گوتنی شتێکی تازەنییە گەر بڵێم فەلسەفە (هەرچەندێک جیاوزیش بێن لە پێناسەماندا بۆی) لەسەر هەردوو ئاستی مەعریفی و بەهایی مەرجدارە بە ئازادییەوە، دواجاریش چالاکییەکی تایبەتە بە مرۆڤی ئازاد. لەبەرئەوەی «فەیلەسوفیا دۆستایەتی و خۆشەویستی و یەکبوونە لەگەڵ حیکمەتدا» هایدگەر وادەڵێت و بەم شێوەیە ووشەکەی تەواودەکات «کەواتە فەیلەسوف ئەو کەسەیە کە لەگەڵ هەبووندا لە بووندایە».
با بگەڕێینەوە بۆ دیکارت کە مەعریفەی مرۆڤ دەکاتە چوار بەشی بەناوبانگەوە «یان چوار ڕێگا بۆ مەعریفەت» و دەڵێ «فەیلەسوف» بەو کەسە دەگوترا کە بەدوای ڕێگای پێنجەمی حیکمەتدا دەگەڕا.

ئایا ئینسانی نائازاد و دروکنەکردن بە ئازادی خۆی دەتوانێت جگە لە ڕێگا باوەکان بەدوای ڕێگای پێنجەمی مەعریفەتدا بگەڕێ؟ بێگومان نەء.
کەواتە پرسیارەکەم ئەمەیە: ئایا ستراکتورو عەقلّی خۆرهەڵاتیی بوو کە وایکرد ئیسلام وەکو ئاینێکی سەرکوتکەر بەرجەستەبێ، هەر ئەو ستراکتورەشە کە فەلسەفەی لە ژیاری ئیسلامیدا نەفی کرد؟
یان لە بنەڕەتدا ئەو گووتارەی کە ئاینی ئیسلام پێشکەشی دەکات ڕێگا نادات هیچ پەراوێزێک بۆ ئازادی هەروەها هیچ پەراوێزێک بۆ فەلسەفە دروستبێت؟
یان لە بنەڕەتدا ناکۆکی لەگەڵ ئەو شتانەدا کە لە پێچەکانی هەردوو پرسیارەکەدا وەکو بەڵهەنەویست وەرمانگرت؟

د. یوسف: سەرەتا، سەبارەت بە هەڵوێستی «رینان»: هەڵوێستی رینان هەڵوێستێکی فەلسەفی نییە بەرامبەر بە خۆرهەڵات، بەڵکو هەڵوێستێکی ئیتنی توندڕەوە، ئەو ناڵێت لە خۆرهەڵات فەلسەفە نییە، بڵکو دەڵێت ستروکتورێکی وەستاو هەیە ناوی دەنێ ستراکتوری عەقڵی سامی و دەڵێت ئەم عەقڵیەتە سامییە وەکو سروشتی خۆی، شیاونییە بۆ فەلسەفاندن، لەبەرانبەر ستراکتوری عەقڵی ئەوروپی کە وەکو سروشتی خۆی شیاوە بۆ فەلسەفاندن. پاشان دەگاتە ئەوەی کە ئیسلام ناکۆکە لەگەڵ رۆحی ئازادی فەلسەفەدا چونکە ئاینێکە لە ئاینە سامییەکان، بەڵام مەسیحییەت لەگەڵ ئەوەشدا کە ئاینێکی سامییە لە بنەڕەتدا و عەرەب لە فەلەستین دایهێنا بەڵام ئەوروپییەکان بردیان و دووبارە دایانڕشتەوەو پەرەیانپێدا بەجۆرێک کە ئیدی نەبوو بە گرفت لەبەردەم فەلسەفەدا .کەواتە ئەو هەڵوێستەی رینان، مەبدەئییەن ناپەسەندە چونکە پشت بە پێوەری ئیتن و ڕەچەڵەک وبنەچە دەبەستێت و دواجار دەگات بە جیاکارییەکی ڕەگەزپەرستانە لە نێوان شتەکاندا، ئەمەش لە بنەڕەتدا ناکۆکە لەگەڵ دیوێک لە دیوە هەرە زیندووەکانی کولتوری خۆرئاوادا کە چەمکی مرۆڤ و پنتبوونی مرۆڤە.

ئەگەر نابەرابەرییەک هەبێت لە سروشتی مرۆڤدا، لە نێوان مرۆڤێکدا کە توانای فەلسەفاندنی هەبێت و مرۆڤێکی دی توانای فەلسەفاندنی نەبێت؛ لە نێوان مرۆڤی ئەوروپی و مرۆڤی سامیدا، ئەمە مانای ئەوەیە یەک تیۆر نییە بۆ مرۆڤ و یەک ماهیەتیش لە مرۆڤدا نییە، ئەمەش ووتەزای ناوەندی و بنەڕەتی کولتووری خۆرئاوایی بەتاڵئەکاتەوە. بۆیە ئێمە تەبانین لە گەڵ «رینان»دا لەوەدا کە دەڵێت عەقڵیەتی سامی شیاونییە بۆ فەلسەفاندن، بەڵام تەباین لەگەڵیدا لە باسکردنی ئەو ئاستەدا کە فەلسەفاندن لە ژینگەی عەرەبی ئیسلامیدا پێگەیشتووە، چونکە گومان لەوەدا نییە کە ئەو ئاستەی کە فەلسەفاندن پێیگەیشت لە ژینگەی عەرەبی ئیسلامیدا کەمتربوو لەو ئاستەی کە لە کلتووری ئەوروپیدا پێیگەیشت، هەر لەسەردەمی ڕێنیسانسەوە تاکو ئەمڕۆ. بەڵام ئەمە وەکو ووتم ناگەڕێتەوە بۆ عەقڵیەتی سامی و عەقڵیەتی ئاری «لەجیاتی ستراکتوری عەقڵی خۆرئاوایی بڵێ ستراکتوری عەقڵی ئاری، چونکە «رینان» عەقڵیەتی سامی و عەقڵیەتی ئاری جیاکردەوە»، کەواتە مەسەلەکە مەسەلەی ستراکتوری عەقڵی سامی و ستروکتوری عەقڵی ئاری نییە؛ بەڵکو مەسەلەکە ئەوەیە کە قەڵەمڕەوان و پیاوانی سیاسەت و پیاوانی عەرشە یەک لەدوای یەکەکان پێیان وابوو کە ئاینی ئیسلام وەڵامی هەموو دۆخەکانی مرۆڤی پێیە لە ژیانی دونیاو ئاخیرەتدا، وە وەڵامی دۆخەکانی مرۆڤی تاک و دۆخەکانی مرۆڤ وەکو هاوڵاتی و وەڵامی پەیوەندی هاوڵاتی بە قەڵەمڕەووەو پەیوندی نێوان ژێردەست و باڵادەست و ...هتد. ئەمە بۆچوونی پیاوانی عەرشە یەک لەدوای یەکەکان و پیاوانی ئاین بوو کە هاوپەیمانی یەکتری بوون. بە درێژایی ئەو سەردەمانە وا سەیری ئیسلام کرا کە هەم ئاینە و هەم دەوڵەت، تا ئێستاش ئەم دیدە باو و زاڵە لای جەماوەری ئیسلام. پێدەڵێت ئەمە وای لە زۆربەی

ئیسلامەکان کردبێ کە هەستبکەن پێویستیان بە چالاکیەکی عەقڵی نییە بکەوێتە دەرەوەی ئاین، دواجاریش هەندێ لە پیاوانی ئاین و پیاوانی سیاسەت پیانوابوو فەلسەفە دوژمنێکی سەرسەخت و ترسناکی ئاینە، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی فەلسەفە و فەیلەسوفان لە جیهانی ئیسلامیدا لە ژێر ترسی بەردەوامدا بژین چونکە لە هەموو لایەکەوە ترس و هەڕەشەیان لەسەربوو. کەواتە هەستکردنی موسڵمانان بەوەی کە وەڵامی زۆربەی پرسیارەکانیان لایە، ئەگەر هەمووشی نەبێت ئەوا «ئەو پەسیارانەی کە پەیوەندییان بە تاک و هاوڵاتی و دەوڵەتەوە هەیە» فریویدان تا ئەو ڕادەیەی کە وابزانن جگە لە شەرع و عەریعەت پێویستیان بەهیچ شەرعێکی دیکە نییە. لێرەوەو بەتایبەتی لەم دوو خاڵەوە، فەلسەفە وا هاتە بەرچاو کە چالاکییەکی زیادو ناپێویستە. ئەمە ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە بۆچی لە ڕۆژگاری ژیاری بەهێزی ئیسلامدا، فەلسەفە وەکو چالاکییەکی پەراوێزنشین و گۆشەگیر دەرکەوت، هەروەها وەکو چالاکیەکی «ئەگەر بشێت بڵێین» نیمچە نهێنی یان ژێرزەمینی بە زمانی ئەم سەردەمە.

پێدەچێ لەبەر ئەو شتانە فەیلەسوف لە ژیاری عەرەبی ئیسلامیدا بێبەشبووبێ لە سیفەتی هاوڵاتی. بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە کە ئەو هەوڵانەی عەرەب و ئیسلامەکان بێبایەخبوون، بەڵکو خودی «رینان» لە کتێبی (ئەمین روشد و روشدییەت)دا گرنگی ئەو ڕۆڵە پیشاندەدات کە عەرەب و ئیسلامەکان دەستپێشخەرییان تیاکرد لە وەرگێڕان و شیکردنەوەی کوولتوری یۆنانی و گواستنەوەی بۆ بۆ ئەوروپا لەسەدەکانی ناوەڕاستدا. بەڵام تەنها ئەوەش بەس نییە کە دووپاتی بکەینەوە کە عەرەبەکان هەستان بە وەرگێڕان و شیکردنەوەو گواستنەوە بۆ ئەوروپا، بەڵکو داهێنانیشیان ئەنجامداو شتیشیان زیادکردوو دیدیشیان هەبوو کە دواجار پەرەی بەو شتانەدا کە وەریانگێڕاو گواستیانەوەو شیانکردووەوە. ئەشێت ئەو دیدە بەپێزانە لە روشدییەتی لاتینیدا لەسەدەی سیانزەدا لە زانکۆی سۆربۆن ببینرێت. پاشان روشدییەتی لاتینی ڕۆڵێکی زۆر گرنگی گێڕا لە پەرەپێدانی زۆر لەو چەمکانەی کە ریفورمی ئاینی لەسەدەی شانزەدا پشتی پێبەست لەلای «لوسر و کالفن و زوینکلی.

من لەو کەسانەم کە پێیان وایە فەلسەفەی ئیسلامی ئاسایی لەسەردەمی ڕێنیسانسی ئەورووپیدا و لە ریفورمی ئاینیدا کۆتایهات، بەو مانایەی لەو دوو دیاردەیەدا بەتەواوی بەدیهات و بەرجەستەبوو، لەدوای ئەوەوە ئیدی دەبوو فەلسەفەیەکی نوێ وەبەرهەمبێنین.

صلاح: تەنها دوو پرسیارم ماوە کە یەکەمیان لەسەر مردنی فەلسەفە و ئەوەی دیکەیان لەسەر مردنی یان کوشتنی مرۆڤ، بەڵام ئەوەی دووهەمیان بەمانای ڕاستەوخۆی دەستەواژەکە نەک بەمانایەکی خوازراو و فەلسەفی، لەبەر ئەوە پێمباشە پرسیاری دووهەم پێشخەم.

دەزانین کە ڕۆشنبیرانی فەرەنسا، لەبەرامبەر داگیرکردنی جەزایر لەلایەن وڵاتەکەیانەوە، هەڵوێستی ئاشکرایان وەرگرت و ڕۆڵێکی ئۆرگانی و گرنگیان گێڕا لەمەسەلەی ڕزگاری جەزائیردا. بەچەندەها

شێوە ئیدانەی هەڵوێستی فەرەنسایان کرد. بۆ نموونە هەندێک لە ڕۆشنبیران دەستبەرداری پایە زانکۆییەکانی خۆیان بوون و دەستیان لەکار کێشایەوە لە دژی هەڵوێستی کۆلۆنیالیستی وڵاتەکەیان؟

هەروەها چەندین ڕۆشنبیری ئەمەریکی هەیە کە بە توندی هەڵوێستی ئەمەریکیان لە ڤێتنام ئیدانەکرد.

هەروەک چۆن چەندین ڕۆشنبیری جوو هەیە کە هەڵوێستی دەوڵەتی جوویان ئیدانەکرد لەبەرامبەر مەسەلەی فەلەستین و مەسەلەی دیکە. ئەوانەی کە لە دژی ئەو تاوانە مرۆڤایەتیانە هاتنەدەنگ، کە لە دژی کوردان لە عێراق بەڕێوەبراو تائێستاش بەڕێوە دەبرێ، زۆرنین، وەلێ تاکە کەسێک نییە لە جیهاندا بتوانێت نکولی لە بوونی تراژیدیایەکی مرۆڤایەتی گەورەبکات کە لە کوردستاندا ڕوودەدات.

هەندێ نموونەت بۆ دێنمەوە کە ئێستا لە جیهاندا بەناوبانگن:

١- «پرۆسەکانی ئەنفال»، ئەو پرۆسە میلیتارییە بەرنامەڕێژکراوەیە کە هێزە چەکدارەکانی عێراق لە ساڵی ١٩٨٨دا لە دژی کوردان ئەنجامیاندا، کە پتر لە سەدو هەشتاو دوو هەزار مرۆڤ کە زۆربەیان منداڵ و ژن و پیربوون، بوون بە قوربانی. هەروەها وێرانکردنی کۆمەڵگای گوندنشینی کوردستان بەتەواوی و بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی و کردنی کوردستان بە کێڵگەیەکی گەورەی مین.

٢- خاپورکردنی شاری هەڵەبجەی کوردی بە چەکی کیمیاویی لە ساڵی ١٩٨٨ دا.

٣- پرۆسەکانی گرتن و دەرکردن و ڕاونان و تۆقاندن و بەعەرەبکردن لە گەورەترین و کۆنترین شاری کەرکوک و نیشتەجێکردنی عەرەب تیایدا و وێرانکردنی شوێنەوارە مێژووییەکانی کە دەگەڕێنەوە بۆ چەندین سەدە بەر لە زایین و ...هتد.

پرسیارەکەم زۆر سادەیە؛ بۆچی گوێمان لە دەنگی ڕۆشنبیریی عەرەب نابێت کاتێک مەسەلەکە پەیوەندی بە کۆمەڵە تاوانێکەوە هەبێت کە ڕژێمێکی عەرەبی لە دژی نەتەوەیەکی دیکە ئەنجام دەدات؟ لە کاتێکدا کە ئەگەر مەسەلەیەک پەیوەندی بە ڕەوشی عەرەبەوە هەبێت، ئەوا ڕۆشنبیری عەرەب «بەوپەڕی دڵنیایی و ئاسودەییەوە نیوەی جیهان بە ڕەگەزپەرستێتی تاوانبار دەکات؟

د. یوسف: یەکەم دەبێ جیاوازییەکی ڕوون و ئاشکرا بکەین لە نێوان ڕەوشی فەلەستین و ڕەوشی کورد. زۆرجار باسی ڕەوشی فەلەستین دەکەین و دەڵێین ڕەگەزپەرستی. ڕەگەزپەرستییەکی زایۆنی لە ئارادایە، تاوانگەلێک کە ڕۆژانە لە فەلەستین لە دژی مرۆڤ بەڕێوەدەچێ. ئەمە مەسەلەیەکە دووکەس تیایدا ناکۆک نابن لەسەری. دەبێ جیاوازیی بکەین لە نێوان ڕەوشی فەلەستین و ڕەوشی کورد، لەبەرئەوەی ڕەوشی فەلەستین لەگەڵ دوژمنێکی دەرەکی و داگیرکەر و نیشتەجێکەردایە کە لەدەرەوەی ناوچەکەوە هاتووە بەمەبەستی سەپاندنی هەندێ شێوازی ژیان و ڕستێ لە وێناکاری کە

تەواو ناپەسەندن، چونکە بە ڕیسواکردن و چۆکپێدانی ناوچەکە بۆ کۆپێکهاتێک لە بەرژەوەندی تەواودەبن، کە ناکۆکە لەگەڵ بەرژەوەندی ڕاستەقینەی ڕۆڵەکانی ناوچەکەدا.

بەڵام ڕەوشی کورد، ڕەوشێکی لۆکاڵەو لە سروشتی ئەو ڕەوشانەیە کە ناوچەکە تیایدا دەژی. کورد بەشێکە لە تەونی ناوچەکە، نە بێگانەن لە ناوچەکەدا و نە میوانن تیایداو نە داگیرکەریشن، کوردەکان هاولاتین و ئەوەی کە بۆ هەمووانە بۆ ئەوانیشە، ئەوەی لەسەر هەمووانە لەسەر ئەوانیشە. ئەمە لانی کەم لە ڕووی دەستووریی و یاساییەوە. کەواتە ئەگەر باوەڕمان بەوەهێنا کە ڕەوشی کورد ڕەوشێکی لۆکاڵی و نیشتمانییە، ئەوا مانای ڕەوشی کورد دەبێ نەک بەتەنها کوردەکان بەڵکو هەموو ئەو هاولاتیانە بگرێتەوە کە لە ناوچەکەدا دەژین و لە پێشیشیانەوە عەرەب. ڕەوشی کورد، ڕەوشێکی گرنگە بە نیسبەت هەموو عەرەبەوە، نەک لەبەرئەوەی ڕەوشی کوردە بەڵکو لەبەر ئەوەی ڕەوشێکە لە تەونی کێشە عەرەبیەکانەو لە تەونی کێشەکانی ناوچەکەیە. لەبەرئەوە سەرنەکەوتن لە ڕەفتارکردن لەگەڵ ڕەوشی کورد و کردنی هەڵەی زۆر و پیادەکردنی ڕەشەکوژی و کوشتن و برین و بەزاندنی مافی مرۆڤ... هەموو ئەم شتانە زۆرکات بەو شێوەیە ڕوویاندا کە لەگەڵ عەرەبیشدا ڕوودەدان. وەک چۆن ڕەشەکوژی لەگەڵ زۆر لە هاولاتیانی عەرەبیشدا ڕوویدا، مافی مرۆڤ بە نیسبەت زۆرینەی «ئەگەر نەڵێم هەموو» عەرەبەوە بەزێنرا. وەک چۆن نموونەت بۆم هێنایەوە لەسەر ڕەشەکوژی کوردان، ئەگەر دەخوازی دەتوانم نموونەت بۆ بێنمەوە لەسەر ئەو کوشتن و برین و ڕەشەکوژیانەی کە ڕژێمی عەرەبی یان ڕژێمە عەرەبیەکان لە دژی خودی عەرەب پیادەیانکرد. کەواتە کێشەکە بە بۆچوونی من، بێدەنگبوون نییە لەسەر ڕەشەکوژیی و چەوساندنەوەی کوردان، بەڵکو ئەو ڕەشەکوژی چەوساندنەوانە بەشێکن لەوەی کەبەسەر ستراکتوی گشتی و سەراپاگیری ناوچەکەدا دێت. لێرەوە پێمـوایە، ڕۆشنبیری عەرەب ڕەوشی کورد دەبینێ و دەندەنێت بەوەدا کە زۆرجار لە دژی کورد مافەکانی مرۆڤ دابەزێنرێت بەڵام وەکو بەشێک لەو سنووربەزێنیانە دەیبینێ کە ڕۆژانە لە دژی خۆشی بەڕێوەدەچێ. من لەسەر جێگایەکی جیهانی عەرەبیدا هەستناکەم لە کوردێک باڵادەسترم یان کەمتر دەچەوسێمەوە، لەهەر جێگایەکی جیهانی عەرەبیدا لە کوردێک زیاتر هەست بەوەناکەم کە دەتوانم بە ئازادی و بە مافەکانی خۆمەوە هەڵسوکەوتبکەم.

لێرەشەوە ئەوەی کە وادەبینێ بێدەنگییە، لە ڕاستیدا بەشێکە لەو ترسە گشتییەی کە ڕۆشنبیر پێوەی هدناڵێنێ، ترس لە باسکردنی ئاشکرای ڕەوشەکانی خودی واقیعی عەرەبی. ئەمە بێدەنگبوون و فەرامۆشکردنێکی دەستە ئەنقەستی ڕۆشنبیر نییە بەرامبەر بە ڕەوشی کورد.

وەکو دەزانیت سیستەمی سیاسی عەرەبی لەسەرتاپایدا سیستەمێکی سەرکوتکەر و تۆتالیتارییەو سیستەمێکە ڕێز لە مافەکانی مرۆڤ و ئازادی مرۆڤ ناگرێت، و دیموکراسی لای ئەو هیچ مانایەکی نییە جگە لە ئازادی وەرگرتنی ئەو بریارانەی کە خۆی دەیخوازێ.

لەم حاڵەتەدا ئەمە بەسەر کورد و غەیری کوردا دەبڕدێتەوە، وە پێش کورد بەسەر عەرەبدا. لێرەوە من نامەوێت کوردەکان زیادەڕۆیی بکەن لە هەستکردن بە چەوساندنەوە. من دەمەوێت بەوردی بیربکەمەوە، تابۆیان دەرکەوێت کە ناوچەکە بەگشتی بەوەوە دەناڵێنێ کە ئەوان پێوەی دەناڵێنن و تا بۆیان دەرکەوێت کە ڕەگی کێشەکە سیاسییە نەک نەتەوەیی. دژایەتییەک نییە لە نێوان کورد و عەرەبدا. من وەکو کەسێک کە لە جیهانی عەرەبیدا دەژیم و ئاگاداری ڕەوشەکانیم، هەستناکەم کە ڕەوشێکی کوردی هەیە، بەڵکو هەستدەکەم یەک ڕەوش هەیە کە ڕەوشی دیموکراتیەتە کاتێک کێشەی دیموکراسی چارەسەر دەبێت، کێشەکانی کورد و غەیری کورد چارەسەری ڕاستەقینە دەکرێن. بەڵام ئەگەر چارەسەرێک بۆ کێشەی دیموکراسی دەستەبەرنەبێت ئەوا هیچ لایەک ناتوانێت چارەسەر بۆ کێشەکەی خۆی بدۆزێتەوە، لە پێش هەمووانیشەوە عەرەب. کەواتە فەرامۆشکردن لە ئارادانییە بەڵکو ڕەوشی کورد بەشێکە لە تەونی واقیعی عەرەبی کە خودی خۆی قوربانی سەرکوتکردنی سیاسییەو قوربانی چەوساندنەوەیە بە تێکڕای شێوەکانیەوەو قوربانی نەبوونی ئازادی و دیموکراتیەتە. کاتێک کێشەی دیموکراتیەت لە ناوچەکەدا چارەسەردەکرێت، ئەوا کێشەی کورد بە ئاسانی چارەسەردەبێ .. چارەسەرێکی ڕاست کە لەلای کورد و لەلای عەرەبیش پەسەندبێ.

صلاح: ڕێگە بدە لێرەدا وەڵامەکەت پێببڕم.

د. یوسف فەرموو

صلاح: من وەکو کوردێک سەرنجی ئەوەمداوە.. نا بەڵکو بە قوڵی ئەوە ژیاوم کە: کوردبوون مانای چییە، گەلێک زۆر کوردم بینی دەستبەسەربوون، لە زۆربەی جارەکاندا بەدزێوترین ڕێگا دەکوژران تەنها لەبەر ئەوەی کوردبوون. لەبەر ئەوە زۆر ئەستەمە بتوانین چۆنیەکی سازبکەین لە نێوان ئەو چەوساندنەوەیەی کە ڕووبەڕووی عەرەبێک دەبێتەوە لە دەوڵەتێکی خاوەن سەرداریەتی عەرەبیدا لەگەڵ ئەو چەوساندنەوەیەی کە تووشی کوردێک دەبێ لە هەمان دەوڵەتدا.
بەسادەیی؛ مەعقول نییە لە عێراقدا عەرەبێک دەستبەسەربکرێت تەنها لەبەرئەوەی عەرەبە. بەڵام ئەمە لەگەڵ کوردێکدا ڕوودەدات تەنها لەبەرئەوەی کوردە. ئەرێ عەرەبیش دەستبەسەردەکرێت و دەچەوسێنرێتەوەو ئەشکەنجەدەدرێت و ماف و ئازادیەکانی و ژیانی دەبەزێنرێت، کاتێک کە ئۆپۆزیسیۆنی ڕژێمی حوکم بێت یان لەسەر بەلایەکی سیاسی ئۆپۆزیسیۆنی بێت، یان لەبەرئەوەی رەئێکی سیاسی تایبەتی هەیە یان شتێکی لەو بابەتە، یان گومانی لێدەکرێ کە نازانم چی و چی بێ، ئەمە ڕاستییەکی بەرجەستەیە نامەوێت لە گرنگی کەمکەمەوە، بەڵام سەرەڕای هەموو ئەو شتانە، بۆ کوردێک تەنها کوردبوونی واتا لەبەردەم مەترسی کوشتندایە.

دەگەڕێمەوە بۆ ئەو نموونەیەی لە پرسیارەکەمدا باسمکرد کە سەبارەت بە پرۆسەکانی ئەنفال بوو، کە سەدو هەشتاو دوو هەزار مرۆڤ تیایدا بوون بە قوربانی.. زۆربەی هەرە زۆری ئەمانە منداڵ و ژن و پیربوون و هەموو گوناهیان ئەوەندە بوو کوردبوون و بەزمانی دایکیان دەدوان و پابەندبوون بە کلتوورو نەتەوەیی خۆیان و بە نەریتەکانی خۆیانەوە.. وەکو تێکڕای کۆمەڵگەی کوردی، وەکو هەر نەتەوەیەکی دیکە لە جیهاندا. وە بۆ چرکەساتێک بە مێشکیاندا نەهات کە تەنها کوردبوونایین دەکاتە تاوان لە دیدی ئەوی دیکە.. هەر ئاواش بۆ قسەکردنیان بۆ زمانی کوردی، بەئاسانی لەبەر ئەوەی زمانێکی دیکە نازانن، نە عەرەبی و نە غەیری عەرەبی، ئەمە واقیعی کوردستانە.

لەلالیەکی دیکەوە وێنەکێشانی کێشەکە وەکو کێشەیەکی دیموکراتی و کێشەی شێوەی دەوڵەت و شتی لەوبابەتە.. هەموو ئەمانە هەوڵێکن بۆ بچوکنیشاندان و کەمنیشاندانی کێشەکە، ئەگەر نەڵێم بۆ سڕینەوەشی. لەبەرئەوەی ڕەوشی نەتەوەیەکی چەوساوەو لەتوپەتکراوە بە ڕێگای سیاسی و عەسکەری. بۆیە ناکرێت کێشەکە وەکو کێشەیەکی ئیداری ڕووت وێنابکرێت.

دەگەڕێمەوەو دەڵێم من وەکو کوردێک ئەگەر بەبێ هیچ داشکاندنەوەیەک بیربکەمەوە واینابینم کێشەکە تەنها پەیوەندی بە دیموکراتیەتەوە هەیە. هەتا ئەگەر دیموکراتیەتیش بەدەستبێت، کورد ڕزگاری نابێت لەوەی کە پێوەی دەناڵێنێ هەر لە سڕینەوەی شوناسەوە تا دەگاتە مەحفکردنەوەی.

ئێمە دەبینین کە چۆن هەر لە دروستبوونی دەوڵەتی نوێی عێراقەوە و لەسەر دەستی تەواوی ڕژێمەکانی حوکم، کورد بەدەست کوشتن و کۆچکردن و بە عەرەبکردن و تۆقاندن و...هتد، ناڵاندویەتی. خاڵێکی دیکە هەیە کە قسەم هەیە لەسەری ئەویش ئەوەیە: ئەگەر جیاوازیمان کرد لە نێوان ئەو کوشتنەی کە لە فەلەستین پیادەدەکرێت و ئەو کوشتنەی کە لە کوردستان پیادەدەکرێ یان لە مەغریب یان لە سودان لەدژی جنوبییەکان یان لە میسر لە دژی قبتییەکان یان لەهەر شوێنێکی دیکە. ئەمە مانای چی دەگەیەنێت؟

من ناتوانم وێنای بوونی مردنێکی ڕێژەیی و مردنێکی دیکەی ڕەهابکەم. ئەو مردنەی کو تووشی فەلەستینییەک دەبێت مردنەو نوقتە. ئەو مردنەشی کە کوردێک ڕووبەڕووی دەبێتەوە، یان ئەمازیغییەک یان جنوبییەک یان قبتییەک دیسان مردنەو نوقتە. لە هەموو حاڵەتەکاندا هیچی دیکە نابینینەوە جگە لە تەنها یەک جۆر لە مردن کە ڕەهایە. کاتێکیش کە دەمرم جیهان بە نیسبەت منەوە تەواو بووە. جائیدی بکوژەکەم برام بێت یان زایۆنیزم یان ئیمپریالیزم یان ڕژێمی سەدام، هیچ لەمەسەلەکە ناگۆڕێت. هەموو ئەو شتانە هیچ نین جگە لە کۆمەڵێ هەوڵ بۆ جوانکردن و ئارایشتکردنی ئەو پرۆسەی کوشتنانەی کە لەسەر دەستی ڕژێمە عەرەبیەکان بەڕێوەدەچێ، من وادەزانم کە ناکۆک نیت لەگەڵما «لانی کەم لە ڕووی ئەخلاقییەوە» لەوەدا کە کوشتن لە هەموو حاڵەتەکاندا هەر کوشتنەو کوشتنێک نییە جوان بێ و کوشتنێک ناشیرین.

د. یوسف: لێگەڕێ با کێشەکە پڕ پێچ و پەنا نەکەین تا ئەو ڕادەیەی بگاتە ئەمازیغ و قبتییەکان. با لەیەک کێشەدابین.. لەبەرئەوەی هەر کێشەو تایبەتمەندێتی خۆی هەیە.

صلاح: بێگومان جیاوازییەکی گەورە هەیە.. بەڵام مەبەستم ئەوەیە کە مردن یەک جۆرە.

د. یوسف: بەڵێ مردن یەکە؛ مردنێک نییە جوان بێ و مردنێک ناشیرین و مردنیش نییە ڕێژەیی و مردنێک ڕەها. بەڵام جیاوازی هەیە لە نێوان ئەوەدا کە لەبەردەم ململانێیەکی ناوخۆیدابین لە نێوان دوو لایەندا و لە نێوان ئەوەدا کە لەبەردەم ململانێیەکدابین لە نێوان لایەنێکی ناوخۆیی و لایەنێکی دەرەکیی.

کوردەکان لایەنێکی ڕەسەنن لە ناوچەکەدا، بێگانەنین هاتبنە ناوچەکەوە، هەروەها سەردانیکەر و میوانیش نین؛ لێرەوە ئەوان بەشێکن لە تەونی ناوچەکە، بەشێکی ڕەسەنن لە تەونی ناوچەکە؛ کەواتە بەم مانایە چارەسەری کێشەی کورد «وە من دانبەوەدادەنێم کە کێشەی کورد هەیە» لە جیاکردنەوەیدا نییە لە چارەسەری کێشەکانی ناوچەکە، وە بەتێپەڕبوونی ڕۆژگار دڵنیادەبین لەم قسەیە.

ناتوانین چارەسەرێک بۆ کێشەی کورد بدۆزینەوە لەم دۆخە عەرەبیانەی ئێستادا، کە دۆخی سەرکوتکردن و چەوساندنەوەو نادیموکراتیەتە، تەنها مەگەر مەبەست لەو چارەسەرە ئەوەبێت کە هێزی دەرەکی بێت و چەشنێک لە چارەسەر بسەپێنێت ئەمە شتێکی ترە، من چەخسی خۆم ڕازینابم بەوەی هەندێ هێز لە دەرەوەی ناوچەکەوە بێن و دیدەکانی خۆیان بەسەر ناوچەکەدا بسەپێنن و ناوچەی پارێزراو بۆ کوردەکان دروستبکەن و جۆرێک لە سنووە بسەپێنن لە نێوان ناوڵەی کورد و ناوچەکانی دیکەدا لەم وڵات یان لەو وڵات. من پێمـوایە کوردەکان هاوڵاتین و بۆیان هەیە لەهەر شوێنێک دەیانەوێ بژین و پێمـوایە کە مافی خۆیانە بە زمانی خۆیان بدوێن و پێمـوایە کە مافی خۆیانە ڕۆژنامەی خۆیان دابمەزرێنن؛ هەموو ئەمانە خەمناکا لە چوارچێوەی یەکێتی ناوچەکەدا. من ناتوانم وێنایە کۆمەڵێ قەوارەی جیاجیا بۆ کورد یا غەیری کورد بکەم، نە بۆ عەرەبیش.

قەوارەی جوداخواز دەبێتە هۆی لەتبوونی ئەوەی کە ئێستا هەیە. بۆچوونی من بۆ کێشەی کورد ئەوەیە کەدەبێ مافەکانی خۆیان وەرگرن لە ئۆتۆنۆمییەکی بەرفراواندا تا ئەکرێت، تا ئەو ڕادەیەی یەکێتی ناوچەکە نەخاتە بەر ئەگەری لەتلەتبوونەوە. ڕێز لە کولتووری کورد بگیرێ لەو سنوورەدا کە ڕێز لە کلتوورەکانی دیکە دەگیرێ، بەجۆرێک کە یەکێتی و ئایندەی ناوچەکە نەخەینە بەر ئەگەری لەتبوون و مەترسییەوە. باوەڕموایە لە چێوەیەکی دیموکراتیدا نەبێ ئەمە نابێت، واتا گەیشتن بە چارەسەرێکی ئەوها پێشکەوتوو مومکین نابێت، لە چوارچێوەی بڵاوبوونەوەی بەها دیموکراتیەکاندا نەبێت. کەواتە ئەو مرۆڤەی کە داوای ئازادی تایبەتی خۆی دەکات مرۆڤێکی دیموکراتی نابێت ئەگەر

دان بە ئازادی ئەوانی دیکەدا نەنێت. ئەگەر کەسی کورد بیەوێت بە زمانی خۆی بدوێت و ئەگەر من ڕێگەم نەدا کە بە زمانی خۆی بدوێت و ڕۆژنامەیەک دەرکات ئەوا من دیموکراتی نیم. بەڵام پێمبڵێ کام گروپی عەرەبی دەتوانێت ڕۆژنامەیەک دەرکات، عەرەب نەک کورد، کەسمان ناتوانین ڕۆژنامەیەک دەرکەین، هەمووممان ناتوانین ئیزگەیەک دامەزرێنین، هەمووممان ناتوانین زانکۆیەک دامەزرێنین، هەمووممان ناتوانین پارت دروستبکەین. لێرەوە بایەخی ئەوە دێت کە دووپاتی بکەینەوە کە کێشەی کورد بە شێکە لە تەونی ناوچەکە و من کاتێک کە باس لە دیموکراتیەت دەکەم نامەوێت کێشەی کورد بسەڕمەوە، بە پێچەوانەوە دیموکراتیەت کێشەکە دەخاتە بەرچاو؛ لەبەرئەوەی سیستەمێکە لەسەر شەفافیەت و یەکڕوویی و گووتنی ڕاستی بەندە. بەپێچەوانەوە ڕژێمە سەرکوتکەرەکان وا پیشاندەدەن کە کێشەکان بوونیان نییە، لەکاتێکدا ئەوە دیموکراتیەتە کە کێشەکان بەزەقی پیشاندەدا و بەڕاستی دەدوێ.

سەبارەت بە دڵەڕاوکێکانیشت لەو لایەنەوەی کە دیموکراتیەت چێبێت و کێشەی کورد چارەسەر نەبێ، پێموایە لەم حاڵەتەدا لە نێوان دوو شتدایین، یان ئەوەیە دیموکراتیەمان چێنەکردووە، واتا گەیشتووین بە سیستەمێک وانیشاندەدات کە دیموکراتییە، لەم حاڵەتەدا ناڵێین دیموکراتیەتمان دامەزراندووەو کێشەی کوردیش چارەسەرناکرێت. یان ئەوەتا گەیشتووین بە دیموکراتیەت و چارەسەرێکمان بۆ کێشەی کورد دۆزیوەتەوە بەدڵت نییە، ئەوا لەم حاڵەتەدا تۆ دیموکراتی نیت.

صلاح: دیموکراتیەت لەم ناوچەیەدا بەکورتی گرەوێکی دۆڕاوە لەسەرەتاوە، ئێستا ئەگەر پرسیارت لێبکەم: چەند ئومێدت بە ئاییندە هەیە بۆ بەدەستهێنانی دیموکراتیەت...بێگومان دەبینم ڕەشبینیت. وایدانێ دیموکراتیەت هەرگیز بەدەستنایەتلە ناوچەکەدا. ئەمە مانای ئەوەیە کە دەبێ کوردان هەتا هەتایەبکوژرێن؟

د. یوسف: نا... نا... ئەوەنابێت، کوشتنی مرۆڤ یاساغە...

صلاح:لەساتەوەختێکدا ئیتر مافی خۆیانە کە بیر لە دامەزراندنی دەوڵەت بکەنەوە، دەوڵەتێک تیایدا بژین.. دەوڵەتێک تایبەتبەخۆیان.

د. یوسف: باشە، گوێملێبگرە. ئێستا ووتت سەدو هەشتاو دوو هەزار کورد کوژران. باشە من لێت دەپرسم؛ چەند ملیۆن عەرەب کوژران.. چەندن ئەوانەی کە بەشداریان کرد لە ئۆپۆزیسیۆنی عەرەبیدا چ لە عێراق و لە غەیری عێراق؛ چەند ملیۆن؟ بە ملیۆنەهان وانییە؟ کەواتە جەختکردنمان لەسەر دیموکراتیەت لەجێی خۆیدایە. بەڵام هەندێ هێز لە دەرەوەڕا بێن ئۆردووگایەک یان ناوچەیەکی

پارێزراو بۆ جەلال تاڵەبانی و مەسعود بارزانی بسەپێنن؛ من ئەمەم پێ چارەسەرنییە، ئایا کورد ئەمەی پێقبووڵە؟!

صلاح: ئایا تۆ پێتقبووڵە هەروا لە جێگەیەکی دوونیاوە بێن کێشەکانی خۆیان و قۆناغە مێژووییەکانی خۆیان بەسەرتا بسەپێنن، ئەو قۆناغە مێژووییانەی کە پڕن لە دەردی خۆیان. باسی ئەوەتکرد کە کورد نە میوانەو نە سەردانیکەرە لە ناوچەکەداو ...هتد. بەتایبەتی لەبەرئەوە، ئەو سوپایانەی کە لە قوڵایی کوردستان خەریکی کوشتن و دزین، داگیرکەرن.

د. یوسف: بەڵام ئەو سوپایانەی کە لە کوردستان خەوریکی کوشتنن لە «بصرە»ش خەریکی کوشتنن، ئایا دەبێت بڵێین با «بصرە» جیابێتەوەو کۆمارێکی سەربەخۆ دروستبکات. ئەمەی خوارەوە ڕەئی منە لەسەر دوا وێنەی: من لەوانەم کە پێیانوایە دیموکراتیەت کێشەکانی ناوچەکە چارەسەر دەکات، ئەمە یەک. دوو، چارەسەری دروستنییە بۆ کێشەی کورد تەنها لە چوارچێوەی گشتی دیموکراسی ناوچەکەدا نەبێت. سێ، ئەوەی کە من بە چارەسەری دەزانم بۆ کێشەی کورد ئەوەیە کە: کوردەکان مافە نەتەوەیی و کلتووریەکانیان بە شێوەیەکی زۆر فراوان بۆ فەراهەم بێت، تا ئەو ڕادەیەی کە بتوانن وەکو کۆمەڵێکی کلتووری تایبەت و خاوەن داب و نەریت و کلتوور و مێژوو، گوزارشت لە خۆیان بکەن، لە چوارچێوەی ئۆتۆنۆمییەکی بەرفراواندا لە چوارچێوەی یەکێتی دەوڵەتی عەرەبی، بەبێ ئەوەی نەبەدەست هیچ سەرکوتکردنێکەوە بناڵێنن، نە سوپایەک لێیان بدات، نە سوپایەک لەناویانبەرێت، نە چەکی کیمیاوی لەسەر خۆیان و منداڵەکانیان تاقیبکرێتەوە. ئەمە یاساغە بۆ هەموو مرۆڤایەتی. بەڵام من لەگەڵ ئەوەدانیم لە دەرەوەی ناوچەکەوە چارەسەر بۆ کێشەی کورد بدۆزرێتەوە و بەسەر ناوچەکەدا بسەپێنرێ، ئەمە لە بەرژەوەندی کوردا نابێت و لە بەرژەوەندی عەرەبیشدا نابێت، یەعنی من واینابینم ئەوە لە بەرژەوەندی کوردابێت.

صلاح: بۆچی ئەم دیدە«ئەگەر ڕێگەم بدەیت»دۆگماتیکیەت هەیە لە بەرانبەر دەوڵەتێکی دروستکراوی دەستی ئیمپریالیزمی جیهانی کە لە مێژوویەکدا دروستکراوە کە دوورنییە و هەمووومان دەیزانین، وە دەزانین ئەوە کردەی کۆلۆنیالیزمە، ئەو کۆلۆنیالیزمەی کە هەمیشە ئیدانەی دەکەن. مەبەستم ئەو دەوڵەتەیە کە ناوی عێراقە؟! ئەم تەقدیسکردنەی یەکێتی ئەم دەوڵەتە لەبەرچی؟ئەتوانم باکگراوندەکانی ئەم دیدە تێبگەم ئەگەر لەگەڵ کەسێکی سیاسیدا بدوێم کەبەرژەوەندی ئەو وایەکە بەم شێوەیە بدوێت. بەڵام زۆرم پێسەیرە کە گوێم لەم ئاخاوتنە دەبێت کاتێک لەگەڵ بیریارو ڕۆشنبیرێکی عەرەبدا دەدوێم کە یەکڕووە لەگەڵ خۆی و لەگەڵ خەڵکدا. واتا پێمسەیرە کە ئێستا ئەو دیدە دۆگماتیکە دەبینمەوە، کە بۆ هەرلایەک دەچم دەیبینمەوە.

د.یوسف: براکەم من دیدی دۆگماتیکی نەگۆڕم نییە...

صلاح: نا.. زیاد لە جارێک دەستەواژەی «لە چوارچێوەی یەکێتی ناوچەکە»تدا دووبارەکردەوە..

د. یوسف: (لە چوارچێوەی یەکێتی ناوچەکە)، من ڕێز لە قەوارەی عێراق ناگرم، و ڕێز لە قەوارەی سوری ناگرم و ڕێز لە قەوارەی میسری ناگرم، ئەمانە هەموو قەوارەی وەهمی و لە بنەڕەتدا دەوڵەتی قوتریی قەڵبن. بەڵام وەکو پێم ووتی دەبێ جیاوازی بکەین لەنێوان چارەسەرێکدا کە لە ناوجەرگەی ناوچەکەوە هەڵقوڵێ لەگەڵ چارەسەرێکدا کە بۆ پەیڕەوکردنی پەنا ببرێتە بەر هەندێ هێز لەدەرەوەی ناوچەکە. بۆ کورد و عەرەب چاکتر وایە چارەسەرێک بدۆزینەوە کە لە ناوچەکەوە هەڵقوڵابێ و لەنێوان خۆماندا لەسەری پێکهاتبین. ئەمە باشترە لەوەی لەدرەوەی ناوچەکەوە چارەسەر بەسەر ناوچەکەدا بسەپێنرێ. و ئەمە مەنهەجێکە لە هەموو ململانێکانی ناوچەکەدا پەیڕەوی ئەکەم، و ناوچەکەش لەخوا بەزیادبێ مامململانێی زۆری تێدایە. چاکتر وایە چارەسەر گەلێک لەنێوان خۆماندا بدۆزینەوە کە لەسەری پێکبێین و لەسەری ڕێکەوین نەک خۆمان لەبەردەس هەندێ هێزدا ببینینەوە کە چارەسەرمان بەسەردا بسەپێنێ. من پێت دەڵێم چوارچێوەی دیموکراتییەت فراوانە. بەڵان کێ دەزانێ، ڕەنگە ئەو دیموکراتییەتە فراوان بێتەوە تا مافی دیاریکردنی چارەنووستان هەبێت. وەکو دەزانی دیموکراتییەت سیستەمی زۆرینەیە، ئەگەر زۆرینە ووتی کورد مافی دیاریکردنی چارەنووسی هەیە، واتا جیابنەوە، ئەوە مانای مافی دیاریکردنی چارەنووسە، ئەو دەمەش من دیموکراتی دەبم و ڕازیدەبم. بەڵام ئەگەر پرسیارم لێدەکەی، ئەوا وامپێباشە و وایئەزانم کە لە بەرژەوەندی کوردەکاندایە کە بەشێک بن لە تەونی ناوچەکە و پێکبێن لەسەر چارەسەری کێشەکانیان و لەو سنور و چوارچێوەنەدا کە بەرژەوەندی هەمووان لە ناوچەکەدا دەپارێزێ، و من ڕەئیم وایە کە لە بەرژەوەندی کوردایە هەروەکو چۆن لە بەرژەوەندی عەرەبیشدایە، کە یەک قەوارە دروستبکەن. یەک قەوارە مانای ئەوە نییە لایەنێک لایەنێک لەناوبەرێت، مانای ئەوە نییە عەرەب کولتوری کورد لەناوبەرێت، مانای ئەوە نییە عەرەب ڕێگانەدات کورد ڕۆژنامەیەک دەربکات و زانکۆیەک دامەزرێنێت و بە زمانی کوردی بدوێت. مانای ئەوە نییە، مانای ئەوەیە کە لە ئەوروپا ڕوودەدات. ئەوروپا نەتەوەی جیاجیا و زمانی جیاوازە و بەرژەوەندی بەریەک کەوتووە. بەڵام نزیکبوونەوە لەنێوانیاندا دروستدەکرێت تا ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەوروپا دروستدەکرێت، چۆن ئێمە بەرەو هەڵوەشان و پەرتبوون و وردوخاشبوون بچین، لەکاتێکدا کە لە نیمچە قەوارەیەکدا دەژین چاکتر وایە چارەسەر بۆ نەخۆشییەکانمان بدۆزینەوە، لەجیاتی ئەوەی وا بزانین برینی کۆئەندامەکان چارەسەرە. بەڕەئی من برینی کۆئەندامەکان چارەسەر نییە، چارەسەر ئەوەیە چارەیەک بۆ هەموو لەش بدۆزینەوە، بە هەموو کێشە و گرفتەکانێوە، و کێشەی کوردیش یەکێ لە کێشە گرنگەکانی ناوچەکەیە کە نابێ چاوی لێبپۆشرێ و

وانیشانبدرێ کە نییە، نەء، هەیە و ترسناکە و گرنگیشە. و دەبێ ڕێز لە ئازاری مرۆڤ بگیردرێ و نابێ ستەم لە خەڵکی بکرێ و نابێ مافەکانی مرۆڤ ببەزێنرێ. بەڵام من ڕەئیم وایە کە لە بەرژەوەندی کوردایە کە بەشێکی چالاکی ناوچەکە بن لەجیاتی ئەوەی جیابنەوە لەم بەشانە و لەم قەوارانەی ئێستا... و لە هەمان کاتدا پێت دەڵێم ئەگەر دیموکراتییەتەکە بەرفراوانتریشبوو تا ڕادەی داننان بە مافی دیاریکردنی چارەنووس، ئەوا من دیموکراتی دەبم. بەڵام من ڕەئم وایە، ئەگەر پرسیاری ئامۆژگاری و ڕەئیم لێبکرێ: دەڵێم لە بەرژەوەندی کوردا نییە کە قەوارەی تەواو سەربەخۆ دروستبکەن، بەڕەئی من ئەوە لە بەرژەوەندیاندا نییە، لەبەرئەوەی دەبن بە هەڵقەلەگوێ بۆ دەوڵەتە گەورەکان بەو پێیەی کە قەوارەی بچکۆلەن. کەواتە ئەمە لە بەرژەوەندی کوردا نییە. بەرژەوەندی کورد ئەوەیە کە وەکو بەشێکی ناوچەکە بمێننەوە. ئەمە جیایە لە بابەتی کورد لە تورکیا، لەوێ مەسەلەیەکی دیکە هەیە، واتا پێویستی بە ڕێگایەکی دیکەی گفتوگۆکردنە، پێدەچێ من تا ئەو ڕادەیە شارەزا نەبم تیایدا کە ڕەئی بدەم، تەنها ڕەئی گشتیی نەبێ سەبارەت بە مافی مرۆڤ و ئازادی و ئابڕوی مرۆڤ و مافی دیاریکردنی چارەنووسی. من نازانم کورد لە تورکیا بەدیاریکراوی چی دەوێت. ئایا سەربەخۆیی دەوێت یان ئۆتۆنۆمی دەوێت یان...

صلاح: سەرنجمدا کە لە ئاخاوتنەکەتدا هەندێ ئاماژەی سەیرت سەبارەت بە (ناوچەی پارێزراو) دووبارەکردەوە. دەمەوێ بەکورتی چۆنێتییەکانی دامەزراندنی ئەو ناوچەیەت بۆ ڕوونکەمەوە کە تا ڕادەیەکی زۆر پارێزراویش نییە بەڵام کەمترین ئاستی خوازراو دەستەبەردەکات.

پاش بەزینی سەدام لە کوێت و هەڵگیرسانی ڕاپەڕینی باشور، ڕاپەڕینی میللی کورد لە کوردستان دەستیپێکرد، ئەمە لەپاش ئەوەی کە کوردستان بە تاریکترین و سەخترینساڵەکانیدا تێپەڕیبوو واتا ١٩٨٧ ـ ١٩٩١ . پاشان ڕاپەڕینی خەڵکی باشور شکستی خوارد و دواتریش ڕاپەڕینی کوردستان شکستی خوارد پاش ئەوەی کە شار و شارۆچکە کوردییەکان ڕزگارکران، هەموو خەڵکی کوردستان لە ترسی تۆڵەکردنەوەی هێزەکانی سەدام حوسێن هەڵهاتن، و زیاد لە سێ ملیۆن مرۆڤی کورد ڕوویکردە سنوری ئێران و سنوری تورکیا کە بەڕوویاندا داخرابوو، ئەم چەند ملیۆنە چەندەها ڕۆژ لە سەخترین دۆخەکانی زستاندا و لە چیا سەخت و عاسییەکان مانەوە و ڕۆژانە ژمارەی زۆر ترسناکیان لێدەبوو بە قوربانیی بۆردومان و سەرما و برسێتیی و نەخۆشیی، هەموو ئەم شتانە لەکاتێکدا ڕوویاندا کە هێشتا ئاژانسە جیهانییەکانی هەواڵ چاودێری دۆخەکەیان دەکرد لە عێراق و کەنداو، و ئەمەش بووە هۆی وروژاندنی ڕای گشتی خۆرئاوا و پاشان ئاشکرابوون و ڕیسوابوونی ئەمریکا و خۆرئاوا بۆ یەکەمجار. بۆئەوەی لەوە زیاتر سیاسەتەکانیان بەرانبەر بە کوردان، ئاشکرا و ڕیسوا نەبێ، دەوڵەتە هاوپەیمانەکان ناچاربوون سنورێک بۆ ئەم کارەساتە مرۆڤایەتییە دابنێن. ئەمە لەکاتێکدا کە چەند ساڵێک بەر لەو مێژووە ڕژێمی عێراق چەندین ڕەشەکوژی و پرۆسەی بەرفراوانی

دیکەی پاکتاوکردنی ئیتنی و جینۆسایدی پیادەکرد دژی کورد و لەتەک تاریککردنی بەئەنقەست لە میدیای خۆرئاوایی.
بەڵام ئەمجارەیان مەسەلەکە مەسەلەی ڕای گشتیی خۆرئاوا بوو. بۆیە خۆرئاواییەکان خۆیان لەبەردەم قەیرانێکی ڕیسواکەر و شەرمەزارکەردا دۆزییەوە بۆ ووتەزا و سیاسەتە بنەڕەتییەکانیان. لەبەرئەوە هەڵسان بە دانانی ناوچەیەکی پارێزراو، وەکو چارەسەرێکی بەپەلەی مرۆڤایەتی نەک سیاسی، و وەکو کەمترین ئاستی پێویست لەوەی کە لێیان دەخوازرا کە پێی هەڵسن بۆ دەرچوون لەو تەڵەزگەیە و ئەمەش لە چوارچێوەی بڕیارێکی ئەنجومەنی ئاسایشدا ئەنجامدرا، کە مەبەست لێی بە هیچ شێوەیەک زیانگەیاندن نەبوو بە ڕژێمی عێراق، تەنانەت ڕێگەیان نەدا کوردان بگەڕێنەوە بۆ زۆربەی ئەو شارە کوردییانەی کە کەوتونەتە خوارو هێڵی ٣٦ بە شاری کەرکوکەوە.
کەواتە چۆن دەکرێ ئەو ناوچە ئارامە وەکو موئامەرە و شتی وا وێنابکرێت.

د. یوسف: من نامەوێت کوردەکان لە ناوچەی پارێزراودا بژین، دەمەوێت هاووڵاتی سەربەستبن و چالاکبن و بەشداربن لە بڕیاردانی چارەنوسی ناوچەکەدا. ئەو ناوچە ئارامەی کە دەتداتێ لە هەر کاتێکدا ئیلغای دەکاتەوە. من ئەوەم پێپەسەند نییە بۆ کوردەکان، چونکە ئەو مەرجانە نامرۆڤایەتین، و خۆت دەزانی لە بۆسنە ناوچەی ئارامیان بۆ موسوڵمانەکان دروستکرد و نەیانپاراستن. سربییەکان چونە ناوەوە و هەموویانیان کوشت. ناوچەی ئارام بەزاندنی بەها مرۆڤایەتییەکانە. دەبێ تاکی کوردی هاووڵاتییەک بێت، وەکو هەموو هاووڵاتیان، خاوەن تێکڕای مافەکانی بێت. هەروەها ئەو مافانەشی هەبێ کە لە کولتورەکەیەوە هەڵدەهێنجرێ، و بۆی هەبێ مومارەسەی داب و نەریت و کولتوری خۆی بکات. بەڵام شەرمەزارییە بۆ مرۆڤایەتی کە لە ناوچەی پارێزراو بژی، چونکە ئەمە مانای ئەوە دەگەیەنێ کە ئەو لە هاووڵاتی کەمترە. و ئەگەر مەسەلەی ناوچەی پارێزراو بۆ ماوەیەکیش شیاوبێت، نابێ بۆ هەمیشە بەردەوام بێت. کوردەکان لە ناوچەی پارێزراودا ژیان بەسەربەرن، ئەمە شتێکە دژ بە ئابڕویان وەکو مرۆڤ، لەبەرئەوەی ناوچەی ئارام شتێکی کاتیی و نائاساییە و نایپارێزێ، ئەوەی کە مرۆڤ دەپارێزێ هاووڵاتی بوون و دیموکراتییەتە، هەروەها دانان بە ئابڕویدا و دانانی ئەویش بە خەڵکی دیدا. خۆت دەزانی سیستەمە عەرەبییەکان چەند ملیۆن عەرەب و غەیری عەرەبیان کوشت، پێوەرەکە ئۆپۆزیسیۆنی سیاسییە. جەلادێک کە لە ژێرزەمینەکانی ڕژێمە عەرەبییەکاندا کاردەکات ئەم جەلادە کورد بێ یا عەرەب جیاوازی چییە؟ نۆکەرێک یان دۆستێکی یەکێ لە ڕژێمەکان، ئەگەر عەرەب بێ یا کورد ئایا هەردوویان پارە و پول وەرناگرن و سود لەو ڕژێمە ناکەن؟ بەڵام ئەگەر ئۆپۆزیسیۆن بێ، چ عەرەب یا کورد، جیاوازی چییە؟ هیچ. بێگومان کێشەی دیموکراتییەت ئاسان نییە. واتا لەو باوەڕەدا نیم کە سبەینێ پێیبگەین. بەڵام ئەم دەردەسەرییە گشتییە بۆ ناوچەکە، وەلێ تۆ مافی خۆتە کە تەماشای کێشەی کورد بکەیت و بیکەیت بە پنتی نیگات، بەڵام ئایا لە ناوچەکەدا

چەند کێشە هەیە؟ گەلێک کێشە هەیە. ژمارەیەکی زۆر ئۆپۆزیسیۆنی عەرەب هەیە، سبەینێ دەچێ بۆ کەنەدا ئەو سەدان هەزار عەرەبە دەبینی کە لەبەر هۆی جیاجیای سیاسی و ئابوری و ئاینی کۆچیانکردووە بۆ ئەوێ. باشە تۆ هەستدەکەی لە ناوچەکەدا دوژمنایەتییەک لەلایەن عەرەبەوە هەیە دژ بە کورد یان تەنها دوژمنایەتی سیستەم دژ بە کورد؟ بەڕاشکاوی وەڵامم بدەرەوە.

صلاح: بەڕاشکاوی وەڵامت دەدەمەوە. سەرەتا ئاماژە بۆ ئەوە دەکەم کە لە ڕووی ئەخلاقیی و مرۆڤایەتییەوە، هاوبەشی و هاوسۆزم لەگەڵ هەر کەسێکدا کە ئازار دەچێژێ لە هەر شوێنێک بێ. لە ئەمریکای لاتین بێ یا لە جەزایر بێ یا لە مەغریب یا لە سودان یا لە بەسرە، بەڵام دواجار ڕژێمی سەدام ڕژێمێکی عەرەبییە و کێشەیەکی عەرەبییە نەک کوردی یا ئینگلیزی یا... هتد. بەو مانایەی کە ڕژێمی سەدام دەرهاویشتەی ململانێ و نەخۆشی کۆمەڵایەتی و سیاسی مێژوویی عەرەبییە. ئیتر بۆچی من ناچاربکرێم کە قۆناغی مێژوویی خەڵکی دیکە بگوزەرێم؟ و بۆچی دانی باجی درمێکی مێژوویی عەرەبیی لە منی کورد بخوازرێ؟ یان بە شێوە پرسیارێکی دی وەڵامی پرسیارەکەت دەدەمەوە، بۆچی بەشداریکردن بەسەر مندا دەسەپێنرێ، و فارسێک بۆ نمونە داوای لێناکرێت بەشداربێت خۆ ئەوانیش لە ڕابوردودا لە چوارچێوەی ئیمپراتۆرییەتی ئیسلامیدا دەژیان.

د. یوسف: فارس لە کوێ؟

صلاح: ئەو فارسەی لە هەمەدان یان تاران دەژی؟

د. یوسف: براکەم لەوێ فارس هەیە.

صلاح: باشە لەوێش کورد هەیە. هەموو ئەوەی کە کورد کۆدەکاتەوە لەگەڵ بەغدا و بەسرەدا تەنها بڕیارێکی عوسبەت ولئومەمە. نە کەمتر و نە زیاتر.
خۆ ئەگەر باسی ئەو ئیمپراتۆرییەتە ئیسلامییانەش دەکەیت کە لە ڕابوردودا ئەم میللەتانانەی کۆدەکردەوە ئەوا فارسەکان و میللەتی دیکەش لە چوارچێوەی ئەو ئیمپراتۆرییەتانەدا دەژیان و ئێستا سەربەخۆن.

د. یوسف: تۆ چی دەڵێی. صلاح الدین کورد بوو، و بەشداریی لە بەرپەچدانەوەی گەورەترین هەڵمەتدا کرد دژی ناوچەکە. ئیتر چۆن بەتەنها عوسبەت ولئومەم؟

صلاح: بەڵێ. بەڵام لە ڕۆژگاری «صلاح الدین»دا دەوڵەتی ناسیۆنالیستی لەئارادا نەبوو، دەوڵەت لەسەر بنەمای ئیسلامی بونیادنرابوو، یان ڕاستتر بنەمای نێونەتەوەیی ئیسلامیی. بەڵام ئێستا

ئێمە باسی دەوڵەتی ناسۆنالیستی دەکەین لەسەر شێوە خۆرهەڵاتییە دواکەوتووەکەی و بە ئاسۆ هەرە تەسکەکەیەوە. من دەزانم کە «سەلمانی فارسی»یش عەرەب نەبوو فارس بوو و... هتد. هەتا پێش تۆزێک باسی فەیلەسوفەکانمان کرد کە بە عەرەبی دەیاننووسی و عەرەبیش نەبوون. ئیبن خەلدون بۆ نمونە ئامازیغی بوو. کەواتە پرسیارەکە بەئاسانی ئەمەیە: ئەوەی کە بەسەر مندا دەسەپێنرێ بۆچی لە فارسێک داواناکرێ؟ بۆچی دەبێ من بەشداریی ئەم تراژیدیایە بکەم بە وورد و درشتێوە؟

د. یوسف: ئەی فارس بەدەست جەنگی هەشت ساڵەوە نەیناڵاند؟

صلاح: بەڵێ بێگومان.

د. یوسف: کەواتە کێشەکە سیاسییە. لە جەنگی عێراق ئێراندا لە ١٩٨٠ بۆ ١٩٨٨ هەموو لایەک زەرەرمەند بوو.

صلاح: بەڵێ. بەڵام من باسی گوتاری باوی عەرەبی دەکەم. بە فارستان نەگووت وەرە بەشداری تراژیدیاکە بکە. پێیتان نەگووت وەرە بەوەوە بناڵێنە کە ئێمە پێوەی دەناڵێنین!

د. یوسف: فارس لە ئێمە بەهێزترە، ئەشێت ئەو زیان بە ئێمە بگەیەنێت نەک بەپێچەوانەوە، واتا فارس سنوری سەربەخۆی هەیە و لە سەرداریّتی خۆیدایە، کێ دەتوانێ لێیان نزیکبێتەوە، بە چ سیفەتێکەوە لەگەڵیاندا بئاخڤین. بەڵام ئێمە لە یەک ناوچەدا دەژین، ئەمەمان بەسەراسەپێنراوە بۆیە دەبێ بیر لە چارەسەرێک بکەینەوە گونجاوبێت بۆ هەموو دانیشتوانی ناوچەکە. دەڵێن ناسنامە لە نزیکەی سەد هەزار کورد لە سوریا سەنراوەتەوە. ئەی هەنگاوێکی ناعەقلانیی و ناپەسەندە و دەبێ چاو بەو مەسەلەیەدا بگێردرێتەوە و چارەسەری گونجاوی بۆ بدۆزرێتەوە. بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە ئیتر دەوڵەتێکی کوردی لە باشوری سوریا دابمەزرێ. چونکە زۆر فیئەی سوریی هەیە تووشی گرفت بووە، ئەمە مانای ئەوە نییە هەر فیئەیەک دەوڵەتێک دامەزرێنێ. ئێستا جیهان بەرەو لێکدان دەچێت نەک بەرەو جیابوونەوە. بە بۆچونی من کوردەکان لە کیانێکی سەربەخۆدا لاوازتر دەبن لەوەی کە لە کیانێکی گەورەتردا بن. پاشان ئەم ڕژێمانەی ئێستا هەتاهەتایی نین، دەترسێم کوردەکان ڕەشبین بن تا ئەو ڕادەیەی کە لایان وابێ ڕژێمی سیاسی عەرەبی سیستەمێکی هەتاهەتاییە و هەرگیز ناگۆڕێت (لێرەدا پێئەکەنێ).

چونکە ئەگەر پێتان وابوایە کە ئەم سیستەمە سیاسییانە ئەگەری گۆڕانیان هەیە و ئەگەری دامەزراندنی دیموکراتییەت هەیە، ئەوا تا ئەم ڕادەیە ڕەشبین نەدەبوون.

صلاح: تۆ گەشبینی بە دامەزراندنی دیموکراتییەت.

د. یوسف: پێویستە هەوڵبدەین، دەبێ هەرچی لەتواناماندایە بیکەین.

صلاح: مەبەستت ئەوەیە، بۆ نمونە، ئێمە ژیان تەئجیل بکەین تا ئەو دەمەی عەرەب دەگات بە دیموکراتییەت!!

د. یوسف: نا... هیچ شتێک تەئجیل ناکرێت. وەلێ من لێت دەپرسم ئایا کێشەی کورد لەم بارودۆخەدا چارەسەردەکرێت؟ چارە چییە؟ چ چاەسەرێک کورد یا زۆربەی کورد قایلدەکات؟ من دەترسێم ئەگەر کوردان سەربەخۆ بن شەڕی ناوخۆ ڕوودات لەنێوانیاندا.

صلاح: بڕوانە ئەوەی کە دەیڵێیی وەکو گوتار، هەمان گوتاری کۆلۆنیالیزیە بەرانبەر بە خودی عەرەب، هەموو ئەو ڕەوابینییەی کە کۆلۆنیالیزم دەیبەخشێ بەخۆی شتی لەم بابەتە بوو، ئێمە شارستانی بوونتان فێردەکەین و وا دەکەین و وا دەکەین... هتد.

د. یوسف: ئێمە شارستانییەتیان فێر ناکەین... کوردەکان لەنێوان خۆیاندا بەقووڵی کەرتدەبن.

صلاح: ئەمە کێشەی کورد خۆیەتی. بۆ نمونە با گوتاری ڕژێمی سودانی وەرگرین. لەبەرانبەر ئەو هەموو چەوساندنەوە و سەرکوتکردنەی کە جنوبییەکان دەیچێژن، ڕژێمی سودانی بەبێ هیچ دوودڵی و شەرمێک دەڵێت ئەگەر لێتان گەڕێین ئێمە قازانجمانە و ئێوە زەرەردەکەن، بەڵام لێتان ناگەڕێین بۆئەوەی شەڕی ناوخۆ ڕوونەدا لەنێوانتاندا و... هتد. ئەم گوتارە باو و ئاشکرایە. گوتاری ئەو کۆلۆنیالیزمەیە کە تۆ یەکاویەک و ڕاستەوخۆ و سەرتاپا ئیدانەی دەکەیت و ڕەتیدەکەیتەوە. بەڵام لەهەمان کاتدا چۆن هەمان گوتار دووبارەدەکەیتەوە،

د. یوسف: من هەمان گوتار دووبارەناکەمەوە «من» ڕێگەمبدە...

صلاح: تۆ ڕێگەمبدە دکتۆر. پێش تۆزێک گوتت جیهان بەرەو لێکدان «دمج» دەچێت، ئەوەی من دەیبینم پێچەوانەی ئەو قسەیەیە ڕاستە و تۆش لە من باشتری دەزانی لە ڕووی سیاسییەوە و لە بنەمای ئازادییەوە، یان با بڵێین دوای بەجیهانیی بوونی ئازادی لەپاش هەڵوەشانی سەربازگەی کۆمۆنیزم بە هەڵوەشانەوەی دەوڵەتە کۆمۆنیستەکانی خۆرهەڵاتی ئەوروپا و هەڵوەشاندنەوەی یەکێتی سۆڤێت و لەم دە ـ دوانزە ساڵەی دواییدا دەیان دەوڵەت دروستکرا.
کەواتا نەتەوەیەک کە خاوەنی هەموو کۆڵەگەکانی نەتەوە بێ، بۆ نابێ ژیانی خۆی بژی.

د.یوسف: ئەگەر ئەم چارەسەرە لە چوارچێوەی دیموکراتییەتدا بێ ئەوا من پێم پەسەندە، وەکو وتم ئەگەر دیموکراتییەت تا ئەو ڕادەیە فراوانبێتەوە کە زۆرینەی کوردەکان بڕیاری جیابوونەوە بدەن، ئەوا با جیابنەوە، من پابەندی گوتاری خۆمم. ئەگەر وویستیان بەشێوەیەکی دیموکراتی جیابنەوە ئەوا من لە دژیان نیم، بەڵام بە مەرجێک ئەوە بە شێوەیەکی دیموکراتی ڕوویدات. باشە، تۆ دەخوازی بەشێوەیەکی نادیموکراتی بێ، شێوەی نادیموکراتیت پێپەسەندە؟

صلاح: بەئاسانی، من پێم وایە ژیان خواستێکی دیموکراتییە، بەبێ هیچ مشتومڕێک. ژیان مافێکی سروشتیی و سەرەتاییە، و هەموو ڕێگرتنێکیش لە ژیانی هەر مرۆڤێک تراژیدیایە. ئیتر ئەگەر تاکە ڕێگایەک کە لەبەردەمما بمێنێتەوە بۆئەوەی بژم، سەربەخۆبوونم بێت، بۆ سەربەخۆ نەبم... تاوان و نادیموکراتیییەت لە چیدایە؟

د. یوسف: ئەگەر بەڕێگایەکی دیموکراتی بێ من لەگەڵیام، بەڵام چارەسەری دەرەکیی بۆ کێشەکانی ناوچەکە پەسەند ناکەم. بەڵام ئەگەر بەڕێگایەکی دیموکراتی بێ ئەوا بەخودا من لەگەڵیام بەتەواوی. ئەگەر گەیشتین بە چارەسەرێکی دیموکراتی و کوردەکان ویستیان جیابنەوە، با جیابنەوە، واتا ئەوکاتە دەبێ پابەندی دیموکراتیبوونی خۆم بم. واتا ناکۆکییەکەمان لەسەر ئەوەیە چۆن بگەین. من پێم وایە دەبێ لەڕێگای دیموکراتییەتەوە بکەین. ئەگەر گەیشتین بە دیموکراتییەت و کوردەکان وویستیان جیابنەوە، با جیابنەوە چونکە یەکێ لە بنەماکانی دیموکراتییەت ئەوەیە کە هیچ بەسەر کەسدا نەسەپێنی، ئەمە لە چوارچێوەی عەقڵ و یاسادا. ئیتر کە ئەوان دیموکراتیانە جیابوونەوەیان خواست من لەگەڵیانم، بەڵام لە دەرەوەی چوارچێوەی دیموکراتییەت من جیابوونەوە پەسەندناکەم. بەڵام «پەسەندی ناکەم» ئەمە ڕای خۆمە، دواجار نە کەس ناچاردەکات، نە کەس پابەنددەکات تەنها ئەوەندەیە من پێموایە کە چارەسەرە هەمیشەیی و بەردەوامەکان ئەو چارەسەرانەن کە پشت بە بنەڕەتێکی دیموکراتی دەبەستن.

صلاح: بەوە ناچێ بگەین بە زەمینەیەکی چەسپاو بۆ گفتوگۆ. لە گۆشەیەکی دیکەوە بابەتەکە باسدەکەم. ـ وەکو ڕۆژنامەنووسێکی کوێتی لە سیاقێکی دیکەدا ئاماژەدەکات ـ ئەو قوربانییانەی کە کوردان لەپێناو دەستەبەرکردنی دیموکراتییەتدا پێشکەشیانکرد زۆر زیاترە لەبری ئەو قوربانییانەی کە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی نوێ پێویستە، زۆر زیاترە و بەووردی ئاگادارم چی دەڵێم. جا کە تۆ دەڵێی دەبێ بەڕێگایەکی دیموکراتی بگەین بە ئەنجام. چۆن بتوانم دیموکراتییەت وەکو ئامراز بەکاربهێنم لەکاتێکدا کە لەبنەڕەتدا لای هەموو کورد و غەیری کوردێک دیموکراتییەت دوو خواست و خەونی گەورەیە. من لەم خاڵە ناگەم. سەهویەکی گەورە لە قسەکاندایە،

د. یوسف: باشە، چارەسەر چییە؟ تۆ چۆن دەبینی؟
صلاح: من چارەسەر نابینم... من باسی گوتارێکی باو دەکەم... گوتاری ئایدیۆلۆژیی و سیاسیی عەرەبیی.

د. یوسف: گوتاری دیموکراتییەت، گوتاری باو نییە، گوتارێکی نوێیە؟

صلاح: نەء. دکتۆر. پێدەچێ ئەم زاراوانە بەزۆر بخزێنینە باسەکەوە. من مەبەستم ستراکتوری گوتاری ئایدیۆلۆژی باوە چ لەلای سیاسەتمەدارانی عەرەب و چ لەلای ڕۆشنبیرانی عەرەب، من لەمە دەکوڵمەوە... چارەسەر مەسەلەیەکی دیکەیە.

د. یوسف: من پێموایە هەموو چارەسەرێک دەبێ دیموکراتی بێ و لەڕێگای دیموکراتییەتەوە بێ... بەبێ دیموکراتییەت هەموو چارەسەرەکان کاتیی دەبن و کێشەی زیاتر دروستدەکەن.

صلاح: بەیارمەتیت دکتۆر. من دژی لۆجیکی قسەکانم نەک قسەکان وەکو خۆی. کە دەڵێیت «لەڕێگای دیموکراتییەتەوە» وا قسەدەکەی وەکو ئەوەی زەمینەیەکی دیموکراتی لەئارادابێت کە فەراهەم بێ بۆ هەموو کەسێک کە دەیەوێت دیموکراتییانە کاربکات و پەرلەمانیانە چالاکبێت، بەڵام لەبنەڕەتدا ئەو زەمینەیەی کە وەها باسی دەکەی وەکو ئەوەی هەبێ و فەراهەم بێ، لەبنەڕەتدا ئامانجی خواستراو بوو (تا ئێستاش) لای هەر کورد و غەیری کوردێک لە عێراق.
کە ئەم دیموکراتییەتە لە نزمترین ئاستیشدا فەراهەم نەبوو... چی؟
بیهێنە بەرچاوی خۆت، کەسێک بە تەلەفون بە دۆستێکی خۆی دەڵێ هەڵۆیەکی سپیم بۆ ڕاوبکەن... هەر هەموویان دەپێچنەوە و سەرنگومیان دەکەن، چونکە جەماعەت وایانزانیبوو کە مەبەست لەو هەڵۆ سپییە پیاوە موقەدەسەکەی بەغدایە.

د. یوسف: ئەمە بەسەر هەمووودا پەیڕەودەبێت.

صلاح: با بگەڕێینەوە سەر دەتەواژەی «مەرگی فەلسەفە» لە گوتاری بیریارانی پۆستمۆدێرنیزمدا. فۆکۆ لە یەکێ لە گفتوگۆکانیدا دەڵێت: «تەنها ئەگەر بشێت فەلسەفەیەک هەبێت کە بریتی نەبێت لە تەنها چالاکییەکی تیۆریی لەناو ماتماتیک و زمانناسی و ئەنتۆلۆژیا و ئابوری سیای، کە فەلسەفەیەکی سەربەخۆ و ئازاد و جیابێت لە هەموو ئەو بوارانە، ئەوا دەتوانین بەم شێوەیە دەستنیشانی بکەین: پرۆسەی دیاریکردنە وەکو فەحسی تەندروستی، هەوڵێکە بۆ دیاریکردنی ‹ئێستا›... هەوڵدەدات ئەوە دەستنیشانبکات کە ‹ئێستا› چییە؟، و ‹ئێستا›مان لە چیدا

بەتەواوەت جیاوازە لەوەی کە 〈ئێستا〉 نییە، واتا بەچی جیاوازە لە ڕابووردوومان، ڕەنگە ئەوە ئەو کارەبێ کە دەبێ فەلسەفە پێیهەڵسێت و لەوانەیە ئەوە ئەو ئەرکە بێ کە دەبێ فەلسەفە لەئەستۆی خۆی بگرێ». و هەروەها دەڵێت: «فەلسەفە ئەگەر وونیش نەبووبێ ئەوا پەرت پەرت بووە و پرژاوە».

ئایا دەتوانین لە قسەکانی فۆکۆ ئەوە هەڵبهێنجێنین کە بەشێوەیەک لە شێوەکان لەبەردەم هەڵهاتنی چورسکەی سەردەمێکی نوێی فەلسەفەداین... و هەموو ئەوەی کە ڕوویداوە تەنها ئەوەیە «چەمکی نەسق گۆڕاوە» وەکو دۆلۆز دەڵێ: و ئاوها ووتەکەی تەواودەکات: «لە هەر شوێن و کاتێک چەمک داهێنرێت، ئەوا ئەو پرۆسەیەی کە ئەنجامیدەدات پێیدەگوترێت فەلسەفە، هەتا ئەگەر ناوێکی دیکەشی لێبنرێ، بە هیچ شتێک لە فەلسەفە جودا نییە».

دەکرێت ئەمە بەمانای ئەوە بێت کە خەونەکەی هیگل: «بەرزبوونەوەی فەلسەفە بۆ ئاستی زانست» بەدیهات؟ ئەگەر وابێت، مانای وایە فەلسەفە ئەو زیندوێتییە تایبەتییەی خۆی لەدەستدا کە بە (دیدی گشتگر) و بە کۆزمۆپۆلیتانیزم بەرجەستە دەبوو.

ئەوەش واتا فەلسەفە دەستبەرداری ئەو پرسیارە وجودییانە بووە کە هەر لە سوکراتەوە تا نیتشە و بگرە تا هایدگەر و سارتەر و میرلۆپۆنتی جەختی دەکرد لەسەر ڕووبەڕووبوونەوەیان.

د. یوسف: بێگومان ئەو ووتەزایەی کە هەردەم دەبێ بخرێتە بەرچاو و دووپاتبکرێتەوە ئەوەیە کە: فەلسەفە ڕۆڵەی سەردەمەکەیەتی. ئەگەر فەلسەفە ڕۆڵەی سەردەمەکەی بێ و سەردەمەکان جیاوازبن لەیەکدی، ئەمە مانای وایە کاتێک بابەتەکە پەیوەندی بە فەلسەفەوە هەبێ، ئەوا دەبینین پلەگەلێک هەیە بۆ فەلسەفە ئەگەر نەڵێین فەلسەفەی جیاجیا. دەبینین لەجیاتی یەک فەلسەفە، چەندین وێنەی فەلسەفە هەیە، وەلێ کاتێک دەڵێین وێنەگەلێکی فەلسەفە مانای وایە ئەم وێنانە لە شتێکدا وێکدەگەن کە فەلسەفەیە، هەرچەندە لە چەندین شتیشدا جیاوازن بەڵام دواجار وێنەگەلێکن بۆ یەک پێکهات. بەڵام ئەوەی کە لەدەرەوەی هەموو گومانێک دەمێنێتەوە ئەوەیە کە فەلسەفە گوزارشتێکی زیندوی سەردەمی خۆیەتی و داڕشتبێکی ووردی هەموو ئەو کێشە و ئەرکانەیە کە سەردەمەکەی ڕووبەڕوویان دەبێتەوە. لێرەوە ئیدی کێشەی فەلسەفە لە پۆستمۆدێرنیزمدا جیاوازبوو لە کێشەی فەلسەفە لە سەردەمی مۆدێرنیزم.

ئەگەر چەمکی سێنتراڵ لە سەردەمی مۆدێرنیزمدا مرۆڤە، و مرۆڤ سەرداری جیهانە و ئەو پێوەرە و هەموو شتێک بۆ ئەو دەگەڕێتەوە... ئەوا مۆدێرنیزم لە «نیتشە»دا گەیشتە تروپکی خۆی... ئەو فەیلەسوفەی کە «ئیرادەی هێز»ی بەو کۆڵەکە سەرەکییەدا نا کە فەلسەفە لەسەری دەوەستێ، بەڵام ئێمە لە پۆستمۆدێرنیزمدا چووینە سەر ڕستێک چەمکی جیاواز کە هەمووی ئاماژە بۆ مەرگ و کۆتایی دەکات. باسکردنی مەرگی فەلسەفە و مەرگی مرۆڤ و... هتد. و باسی ئەوەی کە مەرگی

فەلسەفە هیچ نییە جگە لە ڕوونبوونەوەی ڕوخساری ئەم سەردەمە... دواجار هەموو ئەم باسانە واتا ئەرکی فەلسەفە بەیانکردنی ڕوخساری ئەم سەردەمەیە. ئەمە مانای وایە کە «فۆکۆ» یان کەسی دی دان بەوەدا دەنێن کە هێشتا فەلسەفە بەو شێوەیە ماوە کە هیگل لە سەدەی نۆزدەدا وێنای دەکرد. ئەم گوتارەش زیاتر سەر بە سەردەمی مۆدێرنیزمە لەبەرئەوەی دواجار فەلسەفە گوزارشتکردنە لە مرۆڤ و خەونەکانی و تێڕامانەکانی و تێگەیشتنی بۆ کێشەکانی و کێشەکانی ئەو جیهانەی کە لەچواردەوریێتی. لێرەوە دەڵێم باسی مەرگی فەلسەفە و مەرگی مرۆڤ و کۆتای ڕۆشنبیر و کۆتای ئایدیولۆژیا... هتد. ئەمانە هەموو بابەتی پۆستمۆدێرنیزمن و سەر بە قۆناغێکی کاتیین کە تیایدا فەلسەفە چاو بە خۆیدا دەخشێنێتەوە و هەوڵدەدات مانا و فرمان و ئەرکی نوێ بۆ خۆی دیاریبکات. خودی چەمکی کۆتای، کاتێک مرۆڤ تێیڕادەمێنێ بەڵگەیە بۆ زیندوێتی مرۆڤ و بۆئەوەی کە مرۆڤ دەیەوێت نوێببێتەوە. بەڵام بە گەڕانەوە بۆ ڕابووردوو، و کۆپیکردنەوەی وێنەی ڕابووردوو، و هێنانەوەی بۆ ئێستا، نوێنابێتەوە. بەوە نوێدەبێتەوە کە لە وێناکاریی نوێوە دەستپێبکات و چەمکی نوێ وەبەرهەمبێبێت، چەمکگەلێک کە دەستپێکی سەردەمی نوێ بێ.

لێرەوە دەکرێ بەشێوەیەک یان شێوەیەکی دی، هەموو فەیلەسوفانی پۆسمۆدێرنیزم بە پێشەکییەکی پێویست لەقەڵەم بدرێن بۆ ئەو تێڕامانە قووڵەی کە فەلسەفە لەڕێگەیەوە، بەخۆیدا دەچێتەوە. واتا لەڕێگەی گوتاری ئەو فەیلەسوفانە و تێکستەکانیانەوە، هەروەها لەڕێگەی تێگەیشتنیانەوە بۆ مردنی یا داڕوخانی دەزگا سەرەکییەکان بە زانکۆ و حیزب و ئایدیولۆژیا و... هتد.

ئەو بەخۆداچوونەوەیەی فەلسەفە نیشانەیەکی سەڵمێنەرە لەسەر ئەوەی کە هێشتا فەلسەفە وەکو هەمیشە مومارەسەی ئەرکی خۆی دەکات. لەبەرئەوەی فەلسەفە و ئەرکی فەلسەفە بە بوونی مرۆڤەوە گرێدراوە... کاتێک فەلسەفە نامێنێ کە مرۆڤیش نەمابێ.

صلاح: سوپاس.

د. یوسف: سوپاس.

تەموزی ۲۰۰۰